

"סמרטוטות" ואחמ"ים מחפשים כותרת מחאה, תקשורת וביטחון לאומי

ציפי ישראלי ויהודית אורבך

מבוא

במאמר נבחנים יחסי הגומלין בין התקשורת לקבוצות מחאה במהלך שהייתה של ישראל ברצועת הביטחון בלבנון (1997-2000). בתקופה זו שררה מחלוקת פוליטית-ביטחונית בשאלת השהייה בלבנון. הממסד הביטחוני ברובו תמך בהישארות ברצועת הביטחון בדרום לבנון. ככל שרבו הקורבנות גדלה הספקנות כלפי המדיניות. ב-1997 קמו שתי קבוצות מחאה עיקריות שדרשו לצאת מלבנון: הקבוצה הראשונה, "ארבע אימהות", הונהגה בידי נשים והייתה קבוצת מחאה חוץ-ממסדית. הקבוצה השנייה, "התנועה ליציאה בשלום מלבנון", הונהגה בידי גברים והייתה קבוצת מחאה ממסדית.

במטרה לבחון את יחסי הגומלין בין קבוצות המחאה לתקשורת שאלנו אם קיימים הבדלים בין שתי הקבוצות בשלושה היבטים: ההיבט הראשון הוא הקשר בין השימוש שקבוצות המחאה עושות בתקשורת לבין הסיקור התקשורתי שלהן. בדקנו באילו שיטות השתמשו קבוצות אלה וכיצד סיקרה אותן התקשורת, וכן אם היו הבדלים בסיקור בין קבוצות מחאה שונות. ההיבט השני הוא נקודות המבט הממסדית מול החוץ ממסדית, של קבוצות המחאה. בחנו מה ההשלכה של היבט זה על הסיקור התקשורתי ולאילו גרסה התקשורת העניקה עדיפות – לקבוצות מחאה ממסדיות או חוץ ממסדיות. ההיבט השלישי הוא המגדרי. בדקנו אם זיהויה של קבוצת מחאה כ"נשית" השפיע על הסיקור התקשורתי. חלקו הראשון של המאמר סוקר את הספרות התאורטית בנושא ומציג את המסגרת המושגית המוצעת על יחסי הגומלין בין קבוצות מחאה לתקשורת. בחלק השני מוצגים מקרי הבוחן: "ארבע אימהות" ו"התנועה ליציאה בשלום מלבנון". בחלק השלישי מוצגת שיטת המחקר. בחלק הרביעי, הממצאים, מתוארים יחסי הגומלין בין קבוצות המחאה לתקשורת במקרי הבוחן. תחילה מתוארת ההתנהלות התקשורתית של כל אחת מקבוצות המחאה ולאחר מכן נבחן הסיקור של כל אחת מהן. בחלק החמישי מוצגים מסקנות המחקר וסיכום.

סקירת ספרות

קבוצת מחאה היא קבוצה חברתית שבה פועלים חברים בעלי מטרה משותפת, שמתארגנים כדי לצאת נגד הממסד וכדי לשנות את מדיניותו או החלטה מסוימת שלו.¹ הקבוצה פועלת בנושאים פרטיים (שהרווח

מפעולתן שמור לחבריה) וציבוריים (מטרה כלל ציבורית שהרווח מפעולתן שמור לכלל הציבור). במאמר נדונות קבוצות משני סוגים. הסוג הראשון הוא קבוצות אנומיות (אקראיות), המאופיינות בפעילות ספונטנית למימוש מטרה אד הוק. קבוצות כאלה סובלות בדרך כלל מאי יציבות יחסית ומהיעדר תשתית ארגונית מבחינה מבנית ותפקודית, ולכן תוחלת חייהן קצרה. הסוג השני הוא קבוצות מוסדיות. אלה ארגונים פורמליים בעלי תפקודים חברתיים הפועלים בתוך מסגרת מוסדית רחבה יותר (למשל, קבוצת חברי כנסת ממפלגות שונות שהתארגנה ופועלת באופן מסודר ובירוקרטי כדי לקדם סדר יום מדיני מסוים), אבל יכולים גם לבטא את האינטרסים שלהם או לייצג את האינטרסים של קבוצה בחברה.²

קבוצות המחאה נוקטות שיטות פעולה מגוונות כדי להשיג את מטרותיהן: פנייה ישירה למקבלי החלטות, לערכאות ועוד. השיטה הנפוצה ביותר היא שימוש בתקשורת. בעידן תקשורת ההמונים תלויות קבוצות המחאה בתקשורת. הן זקוקות לה כדי לקדם מטרות שונות, כגון העברת מסרים, יצירת קשר עם חברים ואוהדים, גיוס השפעה פוליטית ותומכים פוטנציאליים ועוד. מצד שני, גם התקשורת זקוקה לקבוצות המחאה. היא מקבלת מהן חומר לדיווחים, "סקופים" ודרמות.³ הסיקור עשוי להשפיע על סיכויי ההצלחה של פעולתן, ולפיכך עליהן להיעזר במיומנויות תקשורתיות.⁴ סיכוייהן של קבוצות מחאה שאינן זוכות לסיקור, או שסיקורן שלילי, לזכות בתשומת לב ובאהדת הציבור והממסד נמוכים, במיוחד כאשר תביעותיהן נוגדות את מדיניות הממסד.⁵ התקשורת היא שמציגה לציבור את קבוצת המחאה ומגדירה את זהותה ואת מנהיגיה.⁶ מאחר שקבוצות מחאה מסוגלות להשפיע על הסיקור שלהן, עליהן לפתח שיטות פעולה לשימוש בתקשורת להשגת מטרותיהן.⁷ להלן נבחן את השיטות שבהן משתמשות קבוצות מחאה כדי להשפיע על הסיקור התקשורתי.

ההתנהלות התקשורתית של קבוצות המחאה

גיבוש תכנית פעולה בעלת ערך חדשותי

כדי לזכות בתשומת לב התקשורת, בייחוד אם היא נוטה לצדו של הממסד, על קבוצות המחאה לקיים פעילות בעלת ערך חדשותי או דרמטי. עליהן למצוא "גימיק" מוצלח, שימשוך את תשומת לבה של

קבוצות מחאה עשויות להחליט שלא לפנות לתקשורת לא רק בגלל דלות משאביהן אלא גם בשל תחושתן שמיקומן האידיאולוגי, הרחק מהקונסנזוס, חוסם את דרכן לתקשורת. ההתנהלות מול התקשורת נתפסת כהשקעה מיותרת. מנגד, גם קבוצות מחאה חזקות, הן מבחינת המשאבים והן מבחינת הסטטוס הפוליטי, עשויות להסתמך על כוחן ולא לפנות לתקשורת.³⁰ אולם למרות הסיכונים שתוארו לעיל, רוב קבוצות המחאה מנסות להגיע לתקשורת, מפני שהן מבינות שהסיקור התקשורתי משקף את חשיבות הנושא שהן מקדמות.³¹

הסיקור התקשורתי של קבוצות המחאה

קבוצות מחאה מנסות להעלות על סדר היום התקשורתי את תביעותיהן ולזכות במיקום בולט ומשמעותי, אך לא תמיד מצליחות בכך. שלא כמו הממסד, הן לא זוכות לזמן תקשורת נדיב. עליהן להיאבק עליו, לעתים אף במחיר שינוי המסר. למנהיגי המחאה אין כמעט אפשרות להשמיע את דעתם, אלא אם הם מפורסמים בזכות פעילותם בתחומים אחרים.³² לפי אסכולת "סדר היום", התקשורת קובעת את סדר היום הפוליטי והציבורי.³³ אולם לעתים התקשורת נגזרת אחרי גופים שונים, כגון קבוצת מחאה או אירועים חשובים ו/או בלתי צפויים. אירועים אלה עשויים לשנות את חוקי הכניסה של קבוצות המחאה לסדר היום התקשורתי ולהגדיל את תלות התקשורת בקבוצות מחאה.³⁴

גם אם קבוצות מחאה מצליחות לבלוט בסדר היום התקשורתי, עדיין לא מובטח שהתקשורת תאמץ את עמדתן. לפי אסכולת "הבניית המציאות", התקשורת מגדירה ומעצבת את האירועים שהיא מתארת וכך היא מבנה מציאות ויוצרת דימויים ומשמעויות.³⁵ הבניית המציאות נעשית באמצעים שונים, כגון: בחירת זווית הצילום, ניסוח שאלות הראיון, מיון הסיפורים שיוסקרו ובחירת הביטויים לייצוג הרעיון. אחד הקריטריונים להערכת הישגי קבוצת מחאה היא הצלחתה להחדיר לתקשורת את המשמעות שהיא מקנה למציאות ולדחוק מתוכה משמעויות מתחרות.³⁶ אסכולת המסגור מבלטיה את הממד הפרשני של הבניית המציאות. התקשורת מספקת את ההקשר והפרספקטיבה המעניקים משמעות לאירוע, ממיינת את הנושאים לקטגוריות נושאות שונות, ומעגנת אותם בתוך מסגרות פרשניות.³⁷ תהליך המסגור מושפע מנורמות, מהקשרים פוליטיים ומשיקולי הבררה התקשורתיים. שחקנים מסוימים נגישים יותר לתקשורת, משום שהרעיונות שהם מעלים תואמים את הנרטיבים והמיתוסים המשותפים בתקשורת.³⁸

מאחר שהתקשורת מעדיפה מסרים קונסנזואליים, קבוצות המחאה נאלצות לאמץ את הקודים המקובלים בחברה כדי לזכות בסיקור. נראה שקבוצות המעוגנות בקונסנזוס זוכות לסיקור אוהד יותר מאשר קבוצות שנטו לקוטב הרדיקלי,³⁹ ואילו קבוצות שנתפסות כסנטות מהנורמות החברתיות המקובלות, מוצגות כפחות לגיטימיות בתקשורת.⁴⁰ כמו כן, ככל שערכיה של קבוצה ומטרותיה מתאימים פחות לאלה של קבוצות האליטה בפוליטיקה ובתקשורת, רבים סיכוייה להיכלל במסגרות תקשורת שליליות.⁴¹

המסקנה מן המחקרים היא שהתקשורת יכולה לגרום לדה לגיטימציה של קבוצות המערערות על הסטטוס קוו.⁴² עם זאת, ביכולתה של קבוצה כזאת להבליט את המסר הקונסנזואלי ביחס לתחומים שנויים במחלוקת כדי לזכות בסיקור אוהד.⁴³

התקשורת מעדיפה את הפן הפרסונלי ו/או האלים על פני הפן האידיאולוגי והרעיוני. הסיקור נוטה להתמקד יותר במשתתפי המחאה

התקשורת.⁸ לשם כך הן תנקוטנה אמצעים בלתי שגרתיים כגון הפגנות, עצרות, שרפת דגלי לאום, חסימת עורקי התחבורה ועוד.⁹

ההנהגה

הנהגה מנוסה של קבוצות מחאה חיונית להבנה מעמיקה של הדינמיקה התקשורתית.¹⁰ יש קשר בין תוחלת החיים של קבוצות מחאה והצלחתן לממש את מטרותיהן, לבין קיומו של גוף מתכנן ומארגן או היעדרו.¹¹ ההנהגה צריכה לטפח את יחסי הציבור של הקבוצה.¹² חשיבות רבה נודעת גם לאופן שבו תופסים המנהיגים את ההיבט התקשורתי, להיקף ניסיונם ולידע שלהם בשימוש בתקשורת,¹³ שכן התקשורת מעדיפה לתת ביטוי לדוברים שמסוגלים לתרגם רעיונות קליטים לציבור, לאלה שמטיבים להתנסח בבהירות ובאופן תמציתי או לאלה שמצטלמים היטב.¹⁴ התקשורת אף יכולה ליצור את מנהיגות הקבוצה.¹⁵ התקשורת פונה למי שיועד לדבר כך ולכן עשויה גם להמליך אותו למנהיג הקבוצה.¹⁶ לפיכך, על ההנהגה להשתמש במומחים מיומנים בדרכי גישה לתקשורת, שיעצבו אסטרטגיה כללית אשר תביא לסיקור נרחב ואוהד בתקשורת.¹⁷ עליה להקים מחלקת יחסי ציבור ולמנות דובר רשמי לתנועה. קשרי חברות אישיים בין מנהיגי קבוצת המחאה לאנשי תקשורת עשויים גם הם לסייע לקבוצת המחאה.¹⁸

ניסוח המסרים והתביעות של קבוצות המחאה

יש חשיבות לניסוח נכון של המסרים והתביעות של קבוצות המחאה. ככל שהיקף המסרים והתביעות מצומצם יותר, וככל שהתביעות מנוסחות באופן ברור וחד יותר, כך גדל הסיכוי שהן תזכנה בסיקור תקשורתי.¹⁹

משאבים, תשתית ארגונית ותכנונים אסטרטגיים

ככל שרבים המשאבים (חומריים ולא חומריים) העומדים לרשות הקבוצה, כך גדלים סיכוייה לזכות בסיקור בולט ואוהד בתקשורת. בין המשאבים החשובים אפשר למנות: תשתית ארגונית יעילה, ידע וניסיון בעבודה עם התקשורת; קשרים עם עיתונאים; יכולת גיוס מומחים לאסטרטגיה ולדרכי גישה לתקשורת; ועוד.²⁰ רמת משאבים גבוהה מאפשרת העסקת צוות מומחים שאחראי לקשר עם התקשורת ולביצוע פעולות בעלות ערך חדשותי.²¹ כמו כן היא מאפשרת נקיטת פעולות במישורים נוספים, כמו יוזמת חקיקה ופנייה לבית המשפט, שתתרום לדימויה כשחקנית חשובה ורצינית.²² קבוצות מחאה קטנות שמתאפיינות ברמה נמוכה של ארגון, מקורות, מתנדבים ואמצעים, אינן יכולות להתמודד בזירה התקשורתית.²³

קבוצות מחאה דלות משאבים משתמשות לעתים באלימות כדי לזכות בסיקור,²⁴ ובכך מזיקות לדימוין. על קבוצות המחאה להשתמש באלימות במינון מדויק, כדי למשוך תשומת לב תקשורתית מבלי להביא לניכור ולפגיעה בתדמית הציבורית.²⁵

יש הטוענים כי התקשורת היא הנשק העיקרי של החלשים שאין ברשותם משאבים זולת דמיונם והתלהבותם של חבריהם.²⁶ אחרים עומדים על הסיכונים של קבוצות מחאה עקב שימוש בשיטות פעולה תקשורתיות. להערכתם, התקשורת עשויה לנקוט אחת משתי גישות מזיקות: או שתצייר את הקבוצה כ"ממסדית", ובכך תטשטש או תעוות את המסר המחאתי,²⁷ או שתבליט אפיונים חריגים ובלתי מחמיאים של משתתפי פעילויות קבוצות המחאה.²⁸ בכל מקרה אלה רואים בהופעות רבות של קבוצות מחאה בתקשורת סימן לכישלון, לאו דווקא לכוך.²⁹

משמעותית לקבוצות מחאה "נשיות", דהיינו שמורכבות בעיקר מנשים ו/או מנוהלות בידי נשים.

תקשורת, מגדר ומחאה

מחקרים מצאו שסיקור הנשים בתקשורת קטן בהרבה מזה של גברים, ובמידה רבה סטראוטיפי. הנשים מזוהות עם המרחב הפרטי ומוצגות בעיקר בתפקידים נשיים מסורתיים בעלי אוריינטציה טיפולית (למשל כעובדות בחינוך), בתפקידי תלות משפחתיים ("אשתו של...", "אמו של...") וכאובייקטים מיניים. הן מוסגרו כבעלות סטטוס מקצועי נמוך ולעתים קרובות אף ללא זהות או שייכות מקצועית. כאשר הן מוזמנות להופיע בתקשורת, הן מוצגות כמבטאות את "דעת האדם מהרחוב" המספר על חוויותיו האישיות ולא כמומחיות, כנשות מקצוע או כדוברות רשמיות.⁵² ממצאים אחרים הצביעו על כך שנשים ממוסגרות כשולטות פחות בגורלן, כפסיביות, כתלותיות, כרגשניות, כחסרות אמביציה, כפגיעות, כרומונטיות, וכלא הגיוניות, בעוד לגברים יוחסו התכונות ההפוכות. נשים מוצגות לעתים תכופות כקורבן (לאלימות, לתאונה, לאסון).⁵³ הייצוג הקורבני מחזק את הסטראוטיפ הרווח של האישה כחלשה וכחסרת ישע הזקוקה למשליטי סדר גבריים שישמרו עליה (כגון הצבא, המשטרה ומערכת המשפט).⁵⁴

מחקרים רבים התמקדו בסיקור דמויות נשיות בתחום הפוליטי. מחקרים אלה מצאו ממצאים סותרים על כמות הנשים הפוליטיקאיות בסיקור העיתונאי ובולטותן. יש טוענים כי הנשים סוקרו פחות מגברים פוליטיקאים. מחקרים אחרים מצביעים על שוויון ואפילו על בולטות של נשים בסיקור ביחס לגברים. עם זאת, ביחס לאופי הסיקור יש הסכמה כי לעתים תכופות נזכרו היבטים לא רלוונטיים לעיסוק המקצועי בסיקור הנשים יותר מאשר בסיקור הגברים. המאפיינים הבולטים היו: התייחסות להופעה חיצונית ולמצב משפחתי של הפוליטיקאיות, והבלטת תכונות "נשיות" כמו רגשנות ואגרסיביות. כמו כן נמצא כי חברות כנסת מוסגרו יותר כמתעניינות בנושאים חברתיים (חינוך, בריאות ועוד) ופחות בנושאי חוץ, ביטחון וכספים.⁵⁵

אפיונים אלה של סיקור נשים באים לידי ביטוי מוקצן בזמן משבר. משברים מוסגרו בתקשורת כנושא גברי. בדרך כלל גברים הוצגו כיוזמי המשבר וכמגיבים עליו. נשים, לעומת זאת, כמעט לא באו לידי ביטוי בתקשורת בזמן משבר. כך, למשל, נמצא כי היקף הסיקור היחסי של נשים ישראליות והדגש עליהן היו נמוכים במלחמת ששת הימים,⁵⁶ באינתיפאדה הראשונה⁵⁷ ובמלחמת לבנון השנייה.⁵⁸ הסיפורים הספורים שבמרכזם היו נשים וזכו להתבלט בסיקור, היו סיפורים אנושיים שתפקידם לגוון, לקשט ולאזן את התמונה הכללית של סיקור.⁵⁹ עם זאת, יש הטוענים כי במצב משבר פוחת המסגור של האישה כקורבן ומובלטים כוחותיה ותרומתה לציבור.⁶⁰

בחינת הסיקור של מחאת נשים מעלה תמונה מורכבת. יש הטוענים כי למרות ריבוי נשים בהפגנות התקשורת התעלמה מנוכחותן וכמעט לא נתנה במה לדוברות של קבוצות המחאה ולמסריה.⁶¹ אחרים סברו כי לקבוצות מחאה נשיות יש סיכוי גבוה יותר לזכות בסיקור תקשורתי. מהממצאים עולה כי כאשר התקשורת סיקרה מחאת נשים, היא התמקדה בהיבט הפיקנטי של פעילותן,⁶² ובעיקר הדגישה את ההיבט האמוציונלי. היא מתחה ביקורת על המנהיגות של קבוצות המחאה שאינן מבינות בנושא המחאה, שהן מונעות על ידי רגשות ולא על ידי חשיבה רציונלית. דגש מיוחד ניתן לדימויי האם. הפעילות מוסגרו כ"אמהות" שמונעות

ובמראה שלהם תוך הדגשת מעשי התנהגות קיצונית, בעיקר אלימות, ופחות בנושאי המחאה והביקורת. קבוצות שמודעות לכך תיטנה, לכן, לקדם דמות מרכזית שאליה יופנו הזרקורים ובאמצעותה תקבל הקבוצה חשיפה רבה יותר מאשר לקדם רעיונות ומסרים אידאולוגיים.⁴⁴ נראה, אם כן, שהתחרות בין קבוצות המחאה לתקשורת היא על הפרשנות. תחרות זו גורמת לכך שהיחסים בין הקבוצות לתקשורת הדוקים וסימביוטיים, ומתאפיינים בעימות ובתלות.⁴⁵

חשיבותה של מערכת יחסי הגומלין בין קבוצות המחאה לתקשורת עולה בזמן משבר. אחד הביטויים שזכה להתייחסות רבה בהקשר זה הוא "התכנסות מסביב לדגל". הביטוי מתאר מצב חירום לאומי שבו אזרחי מדינה דמוקרטית מניחים בצד את המחלוקות הפנימיות ביניהם, ומתאחדים במטרה להתמודד יחדיו עם המשבר.⁴⁶ מרבית החוקרים מסכימים כי במצבי משבר מתגייסת התקשורת למאמץ הלאומי, מוותרת על תפקידה כ"כלב השמירה" ולא מבקרת את הממסד. כלומר, גם תקשורת שבימים רגילים מבקרת את השלטון, נוטה במצבי משבר לשמור על המורל הלאומי ולהירתם למטרות הלאומיות, בין השאר על ידי מתן זמן ועדיפות לעמדותיהם של מקבלי ההחלטות.⁴⁷ בחברה לוחמת גם גבולות המחאה מושפעים ממצב החירום.⁴⁸ ייתכן שפעילותן המוגבלת של קבוצות מחאה בזמן משבר ביטחונית, להבדיל ממשבר כלכלי-חברתי, נובעת מהצורך שלהן בקבלת לגיטימציה ממסדית כדי לא לשדר מסרים אנטי-פטריוטיים. לפיכך סביר להניח שקבוצות מחאה תחפשנה מקורות לגיטימציה בממסד. התקשורת פועלת בעולם עסקי ונמצאת בתחרות עם ספקי מידע מתחרים, ולכן הסיכויים שבזמן משבר התקשורת תסקר קבוצות מחאה נמוכים.⁴⁹ במצבי משבר, על קבוצות מחאה להגביר את מאמציהן ולהקצין את פעולותיהן כדי למשוך את תשומת לבן של התקשורת, אך גם להיזהר מפני אפקט בומרנג. דוגמה טובה לכך היא יחסי הגומלין בין התקשורת ותנועת המחאה נגד המלחמה בווייטנאם בשנות השישים של המאה הקודמת. כדי להגביר את העניין התקשורתי בה ערכה התנועה נגד המלחמה בווייטנאם מופעים מעוררי תהודה כמו הפגנות המוניות נגד הגיוס, שרפה פומבית של צווי גיוס, פריצה ללשכות גיוס והשמדת התיקים בהם, ועוד.⁵⁰ התקשורת, שמיעטה בתחילה לסקר את קבוצות המחאה נגד המלחמה ווייטנאם, הגבירה את הסיקור ככל שתכפו פעולות המחאה והפכו לאלימות יותר. מצד שני הפך הסיקור גם לעיון ומעוגן במסגרות פרשנות של אלימות שגרמו לדה לגיטימציה שלהן.⁵¹

סקירת הספרות כפי שתוארה עד כה ביחס לסיקור התקשורתי של קבוצות המחאה, מראה שכדי שהסיקור התקשורתי של קבוצות מחאה מכל סוג שהוא יהיה נרחב ואוהד, נדרשת התנהלות שעונה על הכללים הבאים:

- (1) הנהגה מיומנת הנעזרת במומחים לתקשורת/דוברים רהוטים ומקצועיים בעלי ידע וניסיון בעבודה עם התקשורת על סוגיה השונים.
 - (2) משיכת תשומת לב התקשורת על ידי גימיקים ופעילות דרמטית בעלת ערך חדשותי.
 - (3) גיבוש סף אלימות.
 - (4) ניסוח מסרים קליטים, מוגדרים היטב ומצומצמים.
 - (5) ניסוח מסרים מעוגנים בקונסנזוס ומגובים בקרב חלקים נרחבים בקרב הממסד הפוליטי-ביטחוני.
- התנהלות תקשורתית על פי כללים אלה עשויה להיות הרבה יותר

"ארבע אמהות", ynet, צילום: חגי מרון

גם המצטרפים בהמשך מנו בעיקר אמהות. היו מעט גברים פעילים, למשל ד"ר אברהם סלע, שפעילותו התמקדה בכתיבת מאמרים ופעילות בקרב חברי כנסת, וכן מגיד קזאמל, תושב בית ג'אן ואביו של פאדי קזאמל ז"ל שנפל באסון המסוקים. אך הם היו שוליים. בשלוש שנות הפעילות מנה הגרעין הקשה בתנועה כמה עשרות פעילות (בסביבות שישים, בתחלופה גבוהה). כל היתר פעלו רק חלק מהזמן. דפוס הפעולה של "ארבע אמהות" היה קבוע. הפעילות גברה בעקבות הסלמה באירועים בלבנון וכאשר נשמעו בפומבי קולות מקרב הממסד בעד הנסיגה. הפעילות הייתה נקודתית, בתגובה על אירוע ספציפי, ולא רציפה ומתמשכת. כך, למשל, בעקבות אסון השרפה,⁷¹ אסון השייטת ואירועים שבהם נהרגו חיילים בלבנון, ערכה "ארבע אמהות" הפגנות מספר. בעקבות אסונות אלה עלה הנושא ביתר שאת על סדר היום הפוליטי ושיעור התומכים בנסיגה עלה. בתקופות של שגרה, כאשר הנושא ירד כמעט לחלוטין מסדר היום הפוליטי, הקבוצה פעלה פחות.

אורנה שמעוני

בדצמבר 1998 נוספה ל"ארבע אמהות" פעילה מרכזית, אורנה שמעוני, שבמשך הזמן הפכה לדמות המזוהה עם "ארבע אמהות", אף שלא הייתה שייכת למזכירות הקבוצה ולא הצטרפה לשיבותיה. ממצאי המחקר מלמדים שפעילותה התקשורתית הייתה שונה מזו של "ארבע אמהות". היא פעלה באופן עצמאי אף שלדבריה הקשר עם "ארבע אמהות" היה קשר טוב והיא ראתה עצמה חלק מהן.⁷² שמעוני פעלה בנושא לבנון בעקבות השכול האישי שלה. בנה, אייל שמעוני נהרג בלבנון. היא הייתה בעלת ניסיון בארגון וניהול: היא הייתה מ"פ בצבא, ניהלה את בית אריזה של קיבוץ אשדות יעקב מאוחד ואת מפעל הבטון ומפעל המתכת של קיבוץ, שימשה מזכירת הקיבוץ במלחמת יום הכיפורים והקימה בהתנדבות את אתר ההנצחה לבנות שנרצחו בנהריים. בשונה מיתר הנשים המשיכה בפעילות פוליטית וציבורית גם לאחר יציאת צה"ל מלבנון. אחת העיתונאיות תיארה אותה: "לעמוד מולה זה כמו לעמוד על לוע הר געש פעיל [...]

על ידי פחדים, תפילות ותחושות של חוסר אונים.⁶³ ממצאים נוספים הצביעו על כך שפעילות קבוצת המחאה הוצגו בראיונות בשמותיהן וציון מקום מגוריהן בלבד, לעתים נדירות התייחסו למקצוען, בניגוד למעט הגברים הפעילים שהוצגו בראיונות תמיד בשם המלא ובפירוט רב, תוך ציון מומחיותם בתחום המחאה. ולבסוף, קבוצות נשים שקידמו מסגרות מדיה של "נשים-קורבנות" זכו לסיקור נרחב בהשוואה לקבוצות שפעלו במסגרת של "נשים מורדות".⁶⁴

מקרי הבוחן

בישראל קיים דפוס קבוע של מחלוקת, לעתים סמויה ולעתים גלויה, על תפיסתו והפעלתו של כוח צבאי.⁶⁵ מצב זה שימש קרקע פורייה להקמת קבוצות מחאה בנושאי חוץ וביטחון.⁶⁶ המחאה בנושאים צבאיים החלה אחרי מלחמת ששת הימים, גברה אחרי מלחמת יום הכיפורים והתעצמה בתקופת מלחמת לבנון (1982-1985). ב-10 ביוני 1985 נסוגה ישראל מדרום לבנון ונערכה ברצועת הביטחון. ישראל שהתה ברצועת הביטחון עד 22 במאי 2000. בשנים 1985-1996, כששררה הסכמה רחבה בממסד הפוליטי-ביטחוני על הצורך בקיומה של רצועת הביטחון ובתרומתה לביטחון יישובי הצפון, לא הייתה פעילות של קבוצות מחאה.

בעת שהייתה של ישראל ברצועת הביטחון בלבנון (1997-2000) חלו שינויים בתפיסת הממסד הפוליטי-ביטחוני על חינויותה לישראל, והתעוררו ספקות בצדקת השהייה בלבנון. על רקע זה קמו קבוצות מחאה שדרשו לצאת מלבנון. שתי החשובות, הבולטות שבהן היו "ארבע אמהות" ו"התנועה ליציאה בשלום מלבנון". מקור הלגיטימציה לפעילותן היו הוויכוחים בממסד הפוליטי-ביטחוני, והתגברות הקולות בממסד בעד היציאה מלבנון.

"ארבע אמהות"

קבוצה זו פעלה כמעט לאורך כל התקופה, אולם חלו בה שינויים פרסונליים שהשפיעו על יחסי הגומלין בינה לבין התקשורת. הקבוצה קמה באפריל 1997, והמניע להקמתה היה אסון המסוקים.⁶⁷ שחר ערן, עיתונאי בעיתון הקיבוץ, ריאין ארבע נשים שהחלו לפעול בנושא שהיית ישראל בלבנון ונתן להן את השם "ארבע אמהות". בשלב הראשון הייתה הפעולה ספונטנית ולא מאורגנת, ולא היה ברור אם תתפתח לקבוצת מחאה. מכיוון שההתארגנות הייתה ספונטנית, העדיפו חברות הקבוצה לא לנסח קווי יסוד ולא לתחום את פעילותן בכללים של "עשה ואל תעשה". לקבוצה לא היו שם, תיבות דואר או תא קולי, היא לא נרשמה כעמותה, ולא היה לה חשבון בנק לקבלת תרומות.⁶⁸ פעילותה התמסדה רק לאחר אסון השייטת.⁶⁹ לכל המייסדות היו בנים ששירתו בלבנון. הן בלטו בפעילותן החברתית-פוליטית בקיבוציהן, ונמוגו מהזירה הפוליטית מיד לאחר הנסיגה מלבנון ב-2000. קבוצת נשים זו הייתה הבסיס ל"ארבע אמהות", והיא נשארה הגרעין הקשה של הקבוצה עד תום פעילותה. רובן ככולן היו חברות קיבוצים מצפון הארץ. סניף של "ארבע אמהות" פעל באוניברסיטת תל-אביב, אך פעילותו לא הייתה משמעותית. זו הייתה קבוצת מחאה על טהרת המין הנשי. אמנם רחל בן-דוד, יושבת ראש "ארבע אמהות", ציינה עם הקמת התנועה כי "רק באופן מקרי מדובר כרגע רק על התכנסות של נשים. הבעל שלי, למשל, תומך תמיכה מלאה".⁷⁰ היא אמרה בפירוש כי אין כוונה להגביל את ההתארגנות למין אחד בלבד, אך

למרות ההתחלה המסודרת פעילותה של "התנועה ליציאה בשלום מלבנון" לא האריכה ימים. אמנם היא לא התפרקה באופן רשמי, אך פעילותה גוועה במהלך מסע הבחירות של אהוד ברק לראשות הממשלה ב־1999, ובעיקר לאחר מינויו של יוסי ביילין לשר המשפטים בממשלת ברק.

במועצה שהקים ביילין היו חברים עשרה אנשי ציבור, אנשי צבא לשעבר וחברי כנסת. המנכ"ל היה ראובן מרחב, ששירת בעבר בתפקידי ביטחון בכירים, בתפקיד סגן מתאם פעולות הממשלה בלבנון, ומנכ"ל משרד החוץ. ביילין סבר שצירוף אישים מתחום הביטחון יסייע בהעברת מסרי התנועה.⁷⁶ בתנועה היו רשומים כ־3,000 מתנדבים, אך הדובר המרכזי היה ביילין. קולם של בעלי תפקידים אחרים בתנועה כמעט ולא נשמע. במאמר נציג את הפעילות הרלוונטית לקבוצת המחאה שהקים.

שיטת המחקר

שיטת הבדיקה של קבוצת מחאה

תחילה נבנתה רשימה כרונולוגית של פעילות קבוצת המחאה. לאחר מכן נבחנו דרכי פעולתה של כל קבוצה (הפגנות, כינוסים, פגישות עם פוליטיקאים ועוד). לשם כך נעזרו בארכיונים, בראיונות שערכנו עם מנהיגי ופעילי קבוצת המחאה, באתרי האינטרנט של קבוצת המחאה, בספרות הכוללת חומר ראשוני של מנהיגי קבוצת המחאה ופעיליה, בראיונות שפורסמו באמצעי התקשורת השונים, בניתוח מאמרים שנכתבו על מנהיגי הקבוצות והפעילים המרכזיים, בסיכומי ישיבות מזכירות הקבוצות, בפרסומים עצמאיים מטעם הקבוצות, בחומר שפורסם מטעם קבוצת המחאה וכן בבדיקת הסיקור התקשורתי שממנו אפשר היה ללמוד על אופי הפעילות של כל קבוצת מחאה.

בדיקת ההתנהלות התקשורתית של קבוצת המחאה נעשתה על ידי השוואת פעולותיהן לכללי התנהלות תקשורתית שנוסחו על סמך הספרות. היבטים אלה נבדקו הן בתגובות ספונטניות של הקבוצות בעקבות אירועים, והן בפניות יוזמות של הקבוצות לתקשורת.

אופן בדיקת הסיקור התקשורתי

המדיה שימשה הן כאחד המקורות לצורך בדיקת פעילותן והתנהלותן של קבוצות מחאה והן כשחקן בפני עצמו. המחקר נערך על עיתונות כתובה. הבחירה נבעה מכך שהעיתונות הכתובה נחשבת לבעלת השפעה ברורה יותר בעיצוב סדר היום הפוליטי-ביטחוני מהעיתונות האלקטרונית (בוודאי בתקופת המחקר הספציפי).⁷⁷

נבחרו שני עיתונים ישראליים בשפה העברית המתפרסמים בתפוצה יומית: ידיעות אחרונות כעיתון פופולרי, ועיתון הארץ כעיתון איכותי. לכל ארגון יש מדיניות פרסום משלו אשר עשויה להכתיב את שיקולי הבררה, לפיכך נעשה ניסיון לבחון את תפקוד הארץ לעומת ידיעות אחרונות. נבחנה השאלה אם כפי שנטען בספרות הסיקור של ידיעות אחרונות פופוליסטי יותר, ונטה לדרמטיזציה בדיווח ולפנייה לרגשות הקוראים בשונה מעיתון הארץ הרציני והמעמיק.⁷⁸

בגלל האופי החדשותי של האירועים, המחקר התמקד בהיבט החדשותי בעיתונים אלה. לשם כך נבדק כל החומר המערכתי מהחטיבות הבאות: עמודי החדשות, תוספת יומית ומוסף השבת. החומר שנבדק כלל את הפריטים הבאים: ידיעה, מאמר פובליציסטי, מאמר מערכת, כתבה, פרשנות ותצלומים.

בדיקת הסיקור התקשורתי התבססה על ניתוח תוכן איכותי של

העיניים נחושות, לבושה בגדי עבודה ומגפיים, על הטרקטורון [...]. מלאה אנרגיה"⁷³ שמעוני הקדישה את חייה באותה תקופה לפעילות בנושא לבנון. היא לא הייתה מעוניינת במיסוד פעולותיה והעדיפה לפעול באופן ספונטני.

אפשר לתייג את "ארבע אימהות" (ופעילותה העצמאית של שמעוני מחדדת זאת) כקבוצת מחאה "אנומית" (אקראית). דהיינו, קבוצה שמאופיינת בפעילות ספונטנית מתוך החברה אל המערכת הפוליטית למימוש מטרה אד-הוק. קבוצות מסוג זה סובלות בדרך כלל מאי יציבות יחסית ומהיעדר תשתית ארגונית, ומאופיינות ברמה נמוכה של ארגון, ללא חברים קבועים, מוסדות נבחרים ומימון. הן נוצרות כתוצאה מאירוע משמעותי, בעקבות יוזמות של מנהיג לשעה.

"התנועה ליציאה בשלום מלבנון"

חבר הכנסת יוסי ביילין הקים את "התנועה ליציאה בשלום מלבנון" ב־7 בספטמבר, 1997. לאחר אסון המסוקים הוא נפגש עם "ארבע אימהות" ועודד אותן להקים קבוצת מחאה רחבה ועממית למען יציאה מלבנון. הוא ערך עמן פגישות רבות, אך נותר מאחורי הקלעים והסתפק בהצגת עמדתו בכנסת ובפרסום מאמרים בעיתונות. לדבריו, רק לאחר אסון השייטת ולאחר שהרגיש, לדבריו, שתנועת "ארבע אימהות" לא מתרוממת" הכריז על הקמת תנועה נפרדת, "התנועה ליציאה בשלום מלבנון".⁷⁴ מבחינת ביילין, אסון השייטת שימש מאיץ להקמת קבוצת מחאה. נראה שהוא הושפע מהעובדה שהחלו להישמע קולות רמים וברורים יותר בקרב הממסד הפוליטי-ביטחוני שקראו ליציאה מלבנון. ביילין חש שקיים סיכוי ממשי להביא לשינוי במדיניות הממסד בנושא לבנון, ושהקמת קבוצת מחאה תסלול נתיב אלטרנטיבי ומשלים להעברת המסר שלו בנושא. הוא לא הקים את קבוצת המחאה עד שלא נוצרה אי הסכמה ממשית בתוך הממסד. ביילין עמד בראש התנועה כל תקופת פעילותה. מטרת התנועה הייתה להציג הצעה מעשית ליציאה מלבנון, לקיים שיחות עם גורמים מדיניים בארץ ובעולם ולסייע לשכנע את מקבלי ההחלטות בישראל לצאת מלבנון, גם ללא התניית יציאה זו בהסדר עם סוריה או עם לבנון.⁷⁵

פעילותה של התנועה החלה באופן מאורגן ומסודר. היא נרשמה כעמותה, ניסחה קווי יסוד והחלה בהקמת מוסדות שונים (למשל מועצה). היו לה תיבת דואר, תא קולי, וחשבון בנק שאליו אפשר היה לשלוח תרומות. התנועה פרסמה מודעות בעיתונים, ובהן קריאה להצטרף לתנועה, ופעלה במשרד שממנו עבדו מתנדבים כדי למשוך את ההודעות מהטלמסר ולרשום את שמות הפונים. ביילין אף השיג מימון לתנועה. הייתה זו קבוצת מחאה ציבורית מהסוג המוסדי. "התנועה לנסיגה בשלום מלבנון" לא הייתה פעילה באופן שוטף, אלא ריכזה פעילות בכמה מוקדים. המוקד הראשון והעיקרי היה אסון השייטת, שהביא להקמת התנועה. מוקד נוסף היה בחודשי מארס-אפריל 1998, כשנראה היה שתהליך המשא ומתן מול לבנון וסוריה תקוע והוויכוח הפוליטי התחדש במלוא עוצמתו. בתקופה זו פרסמה התנועה ליציאה בשלום מלבנון תכנית מפורטת לנסיגה ישראלית מלבנון. המוקד השלישי היה ביוני 1998. בתקופה זו ערכה התנועה שתי הפגנות גדולות יחד עם "ארבע אימהות". הפעילות המשמעותית האחרונה של התנועה הייתה בתחילת דצמבר 1998. בעקבות העלייה במספר ההרוגים בלבנון, קיימה "התנועה ליציאה בשלום מלבנון" הפגנה גדולה נגד השהייה בלבנון ברחבת הסינמטק בתל-אביב.

כדי לזכות בסיקור תקשורתי. היא תכננה את פעילותה למטרה זו, והתמקדה בפעילות מעטה שאפשר ליצור סביבה "רעש" רב. היא התנגדה להפגנות שארגנה תנועת "ארבע אימהות" מיד לאחר נפילת חיילים, שלדעתה יוצרות אנטגוניזם בציבור וגורמות לתחושה ש"ארבע אימהות" מנסה לנצל את האסון להשגת רווח פוליטי. היא הקפידה ללכת לאחר נפילת חייל ללוויה ולשבעה, ולדחות את הפעילות המחאתית. היא התנגדה גם לכינוסים שארגנה התנועה שלדבריה נועדו "לשכנע את המשוכנעים". כן טענה שהפגנות רוטיניות מאבדות תהודה,⁸³ כפי שקרה לנשים בשחור, להורים נגד שתיקה וליש גבול. מאחר ששמעוני צידדה באלמנט ההפתעה, היא הרבתה להשתמש ב"גימיקים". לדבריה, "כדי לא להיות קוריוז וכדי לא להיעלם מהתודעה הציבורית עבדנו מאד קשה בחיפוש אחר גימיקים ופעילויות אטרקטיביות. רצינו לעניין את התקשורת כל הזמן כדי שתדווח על הפעילות שלנו".⁸⁴ בהתאם לתפיסה זו היא גיבשה תכנית אסטרטגית של "מסעות".

"ארבע אימהות" סבלה מחוסר תקציב. תקציב נחשב גורם מרכזי בניהול מאבק של קבוצת מחאה. הייתה לכך השפעה על דרך הפעולה של "ארבע אימהות" עם התקשורת. גם לאורנה שמעוני לא היו מקורות תקציביים, אך היא הצליחה, כמעט ללא תקציב, לייצר פעילות שהתאימה לדפוסי הסיקור התקשורתי. בעיקר ערכה את המסעות, שהתנהלו כמעט ללא עלות כלכלית, למעט מימון שהשיגה מתרומות לג'יפים, לדלק ולמזון וכן לשלטים ולסטיקרים.

להלן נבחן את ההתנהלות התקשורתית של "ארבע אימהות" בהתאם לכללים שנוסחו על סמך הספרות.

הנהגה ושימוש באנשי מקצוע

"ארבע אימהות" לא העסיקה אנשי מקצוע באופן עקיב ושוטף, בין היתר בשל בעיות תקציב. רחל בן-דוד הייתה חתומה על רוב ההודעות לעיתונות. בשלבים שונים הועסקו, לתקופה קצרה ובאופן לא קבוע, דוברים שונים, והייתה תחלופה גבוהה בקרב אנשי הצוות האסטרטגי. נראה שחברות הקבוצה היו חסרות מיומנות רטורית, ידע וניסיון בעבודה עם התקשורת. היעדר העקיבות בפעילות הקבוצה הביא לעתים לאיבוד שליטה על התגובות שהופיעו בתקשורת.

משיכת תשומת לב התקשורת

האסטרטגיה המרכזית של "ארבע אימהות" הייתה עריכת הפגנות. תחילה נערכו ההפגנות בצמתים מרכזיים בגליל העליון ובהמשך עברו לצמתים מרכזיים ברחבי הארץ, ומול משרד הביטחון בתל-אביב. בהפגנות הונפו שלטים התובעים נסיגה ישראלית מלבנון, והפעילות חילקו סטיקרים וחומר מודפס על הקבוצה. בהפגנות אלה שולבו גימיקים "רכים" ולא פרובוקטיביים, כשימוש בנרות נשמה כמספר ההרוגים, הקמת "סוכות שלום", הופעות של להקת מתופפים, הקרנות סרטים, פעילות לילדים עם יונים ועוד.

מגבלות תקציב מנעו עריכתן של הפגנות גדולות בעלות אפקט תקשורתי משמעותי, ולכן היו רוב ההפגנות מעוטות משתתפים (שלושים עד חמישים ובמקרים רבים אף פחות). ההפגנות נערכו בדרך כלל בעקבות נפילת חייל(ים) בלבנון. בחודשים הראשונים של פעילותה קיימה "ארבע אימהות" משמרות בכל יום שישי בצמתים ברחבי הארץ. מיעוט המשתתפים בהפגנות וכן הסיריות של הפעילות, צמצמו את האטרקטיביות התקשורתית של קבוצת המחאה. יוצאות דופן היו מעט

עמדת התקשורת. תאוריית הבניית המציאות ותאוריית המסגור שימשו אותנו לאפיון סוג הטיעונים שבהם השתמשה התקשורת. באמצעות תאוריות אלה נבחנו המסגרות הפרשניות שבהן בחרה התקשורת, ואם חלו בהן שינויים בתקופת המחקר. במסגרת הניתוח נבחנו המטאפורות, השימוש באירועים מהעבר, בסמאות ובשמות תואר. כן נבדקה השאלה מי הם השחקנים והרעיונות שהיו נגישים יותר לתקשורת.

הממצאים

ההתנהלות התקשורתית

תיאור התנהלותן של קבוצות המחאה יתבסס על בדיקת כל אחת מהקבוצות הנדונות אל מול הכללים להתנהלות התקשורתית של קבוצות מחאה שפורטו בסקירת הספרות ובשיטות המחקר.

"ארבע אימהות"

תנועת "ארבע אימהות" השתמשה בשני דפוסי פעולה עיקריים. הראשון, משמרות מחאה והפגנות קטנות שבמהלכן החתימה את הציבור על עצמות. דפוס הפעולה השני היה דיאלוג עם הממסד הפוליטי, כלומר פגישות עם פוליטיקאים ובהם שרים, יושבי ראש של ועדות וסיעות, וחברי כנסת. התנועה ראתה חשיבות רבה בניהול דיאלוג מסוג זה, כדי להניע את חברי הכנסת לתמיכה בנסיגה: "כשיבוא היום נקווה שישמיעו את קולם".⁷⁹ בדו"חות הפעילות של "ארבע אימהות" נסקרו פגישות אלה לפרטי פרטים.

בעוד הזרם המרכזי ב"ארבע אימהות" ייחס לקשר עם פוליטיקאים חשיבות גדולה, יחסה של אורנה שמעוני לשיטת פעולה זו היה אמביוולנטי. מצד אחד, היא סברה שחברי הכנסת "מקשיבים בעיקר לעצמם", ו"לא מוכנים לשמוע מהסובבים אותם [...] בעיקר ממי שמבחוץ, שלא שייך לפורום המשפיע [...] אחרי שאת יוצאת את מתאדה".⁸⁰ מצד שני רצתה להשפיע על חברי כנסת ושרים, בעיקר בתקופות שבין המסעות. היא ניצלה גם את המסעות עצמם לפגישות מסוג זה, אך לא ייחסה לפגישות אלה חשיבות רבה.

בחודשים הראשונים להקמתה לא הייתה ל"ארבע אימהות" אסטרטגיה מסודרת לפעולה עם התקשורת. רק לאחר אסון השייטת, כאשר החלה פעילותה להתמסד, נרשמה הקבוצה כעמותה והחלה לערוך ישיבות מסודרות שבמהלכן נכתבו דו"חות פעילות, בין היתר בהיבט התקשורתי. התנועה הכירה בחשיבותה של התקשורת. לצד כל אחד מהדו"חות שנכתבו בעקבות פעולות הקבוצה צוין אם היא סוקרה בתקשורת, ואם כן היכן. כך למשל נכתב באחד הדו"חות: "האירוע המרגש שודר בחדשות ערוץ 1 ו-2 ודווח בקול ישראל".⁸¹ אחת המייסדות תיארה זאת: "עמדנו בצמתים בגשם, בשמש [...] כדי להתראיין לתוכניות הבוקר בתל אביב או ירושלים בחמש לפנות בוקר. למדנו שיש זמנים מתים, בשישי-שבת אין חדשות ואז אפשר ליצר כאלה. בסוף השבוע היו חוזרים על הסיפור שלנו בכל המהדורות".⁸² מי שהדגישה את חשיבות התקשורת בקביעת סדר היום הלאומי הייתה אורנה שמעוני. היא פעלה באופן עצמאי ודרכי פעולתה היו שונות מאלה של רחל בן-דוד. אורנה שמעוני לא הייתה בעלת רקע תקשורתי או ניסיון מקצועי בתחום. היא פעלה באופן אינטואיטיבי, ולמדה תוך כדי פעולה כיצד לעבוד עם התקשורת. היא דימתה את התקשורת לשמש, דהיינו מרכז העולם "ומי שמנווט את החיים". לפיכך סברה שיש למצוא פעילות אטרקטיבית שתכלול "גימיקים"

מידית". זוהי מטרה ברורה שהתמקדה במסר אחד, ולפיכך התאימה לכללי ההתנהלות התקשורתית.

בתגובותיהן הספונטניות של פעילות "ארבע אימהות" בלט בדרך כלל מוטיב האימהות. הן השתמשו בטיעונים רגשיים "מהבטן". נדיר למצוא במסריהן טיעונים הגיוניים בזכות הנסיגה מלבנון.⁸⁷ רחל בן-דוד תיארה את תחושותיה כשהתייחסו ל"ארבע אימהות" כאל אמהות:

מתייחסים אלי כאילו אני בהיסטריה תמידית. כולם אומרים לי כל הזמן: אל תדאגי. אל תדאגי. כמו מנטרה. ואני אומרת להם: כשהמצב יפסיק להדאגי, אני לא אדאג. בכלל, ההתייחסות לאימהות היא כאילו הן חושבות מהבטן ולא מהראש. כאילו כל המהלך שלנו נגוע בחוסר רציונליות. אני מרגישה שאני מקבלת מהציבור יחס שדומה ליחס שמקבלת משפחה שכולה. נותנים לה במה להגיד את מה שהיא חושבת, אבל מתייחסים אליה בכבוד ולא בהערכה.⁸⁸

נראה שהתנועה העדיפה יחס רציונלי. אולם התבטאויותיהן של הפעילות היו לרוב רגשיות: "המטרה שלנו היא, שהאימהות בארץ יבינו שיש עוד אופציות פרט לשיבה בלבנון, כמה עוד בני נאבד שם? הפתרון לא נראה באופק".⁸⁹

הודעותיה של אורנה שמעוני לעיתונות היו ממוקדות וחדות. לכל אחד מהמסעות קדמו הודעות ששוגרו בפרקי זמן קצובים ומתקצרים עד למסע ובמשך המסע. ההודעות התייחסו למה שעומד להתרחש במהלך המסע ואחריו. את ההודעות לעיתונות הייתה שולחת ישירות לפקס של רכז מערכת. פעילותה הייתה אינטואיטיבית וספונטנית. היא ניסחה את הטקסטים בעצמה, רכשה מיומנות רטורית, ולמדה עם מי צריך לדבר וכיצד, כדי להבטיח את פרסום פעילותה.

הטיעונים של אורנה שמעוני בהודעות לעיתונות היו רגשיים, בדומה ל"ארבע אימהות". אולם, בעוד הניסוח המסורבל של ה"הודעות לעיתונות" של "ארבע אימהות" הקשה על חזרתן לתקשורת, הודעותיה של שמעוני היו מנוסחות בקצרה ובאופן קליט ומושך תשומת לב. דוגמה אופיינית היא הודעה לעיתונות שנשלחה לפני "מוצב האימהות". כותרת ההודעה הייתה: "מוצב האימהות". והתוכן: "אמהות! נהיה אנחנו בנות ערובה! אמהות! נחליף את בנינו ונהיה אנחנו בנות ערובה של ממשלת ישראל ושל הסורים במוצבים בלבנון! אימהות! אין זמן. מחר ימות עוד אחד! ביום ג' 15/2 'נתייצב' כולנו מול בית ראש הממשלה עד אשר יעלה אותנו ללבנון במקום הבנים. איננו קוראות לסרבנות אלא להחלפת בני ערובה בעצמנו".⁹⁰ היא חתמה על ההודעות: "אורנה שמעוני, אם שכולה שבנה נפל בלבנון", או "אמא של סגן איל שמעוני. טיל פאגוט חדר את הטנק ולקח את החלום". גם לשמות שניתנו לכל אחד מהמסעות היה פוטנציאל לבולטות תקשורתית. השמות היו אטרקטיביים: "מסע הזעקה", "המסע אל התקשורת", "מוצב האימהות", "מסע אל יישובי הגדר", "להביא את הגדר אל הלב", ועוד. נוסף על כך עשתה אורנה שמעוני שימוש רב בסממאות קצרות וקליטות, כגון "רק מחשבה טובה לפתרון", "אנחנו מתים – ואתם שותקים", "שכחו אותי בלבנון". הסממאות הודפסו על שלטים, על סטיקרים על החולצות של המשתתפים במסעות ועוד.

אורנה שמעוני הודתה שטיעוניה היו רגשיים. "ארבע אימהות" יצאו נגד האשמתן בכך וטענו כי הן למדו את הנושא ולכן מבינות בו, היא הסכימה עם הגדרה זו אך הפנתה אותה נגד המאשימים. באחד מהראיונות הסבירה כי "כשהאשימו אותנו שאנחנו פועלות מהרחם, אמרתי שאנחנו פועלות גם מהשכל וגם מהרחם. למדנו את העניין,

ההפגנות בשיתוף עם "התנועה לנסיגה בשלום מלבנון". אלה היו גדולות ומשמעותיות. בשתי הפגנות השתתפו מאות מפגינים. גם אורנה שמעוני לא ארגנה הפגנות גדולות מפאת היעדר משאבים. לאחר ההסלמה בפברואר 2000 היא ניסתה לארגן הפגנת ענק בכיכר מרכזית, בדומה להפגנה הגדולה אחרי סברה ושתילה. אולם הפגנה בהיקף מסוג זה דורשת תקציב גדול (מודעות בתשלום בעיתונות, הסעות ועוד) והיא לא הצליחה לגייס כסף לכך.⁸⁵

המסעות של אורנה שמעוני

אורנה שמעוני ארגנה שבעה מסעות. לכל מסע נתנה שם אטרקטיבי (גם הכינוי שנתנה לפעילותה, "מסע", נבע מרצונה למשוך את תשומת הלב של התקשורת).⁸⁶ המסעות נערכו בעקבות נפילת חיילים בלבנון ובאמצעותם ניסתה להגיע למגזרים שונים: ראשי ערים, סטודנטים, תעשיינים, אנשי השווקים (שוק מחנה יהודה, שוק בנצרת, חדרה ערד ודימונה) ולתושבי גבול הצפון. כל אחד מהמסעות נשא אופי שונה. המכנה המשותף לכולם היה שהם כללו "גימיק". אחד המסעות היה מסע אופניים (28.3.1999) שהתחיל ליד שער פטמה, בגבול לבנון, ונמשך חמישה ימים עד ירושלים. למסע הצטרפו אזרחים, רוכבי אופניים ואופנועים בקטעים באזורים שונים בארץ. הנוסעים נפגשו עם ראשי ערים בכל עיר וביקשו שייצעו להם להניע את הממשלה למצוא פתרון לשהיית צה"ל בלבנון. פעילות נוספת זכתה לכינוי "מוצב האימהות". ה"מוצב" הוקם ב-15 בפברואר 2000, בעקבות נפילת חיילים, ליד ביתו של ראש ממשלה בירושלים בקריאה לשלוח את האימהות להחליף את החיילים במוצבים. היא שהתה בו שבוע וחצי.

גיבוש סף אלימות

תנועת "ארבע אימהות" לא נקטה אלימות והקפידה על הכללים המקובלים, דהיינו עמידה שקטה בצמתים והנפת שלטים. רק במהלך הפגנה "קיצונית" וחריגה אחת בלבד (15.9.1997) חסמו המפגינות את הכביש מול משרד הביטחון בתל-אביב. כמו כן, לא הופעלו גימיקים ואמצעים בלתי שגרתיים שעשויים היו למשוך את תשומת לבו של התקשורת. גם אורנה שמעוני לא נקטה אלימות.

ניסוח המסרים

כדי שקבוצת מחאה תזכה לסיקור תקשורת מרבי ואוהד, על המסרים שלה להיות מנוסחים באופן קליט, קצר ומוגדר היטב. "ארבע אימהות" אמנם שלחה הודעות רבות לעיתונות, אך ניסוחן היה ארוך ומסורבל והמסר מעומעם. במקום שימוש בכותרות "מחץ", שהיו יכולות למשוך את תשומת לב התקשורת, פתחה הקבוצה את ההודעות בכותרת סתמית: "הודעה לעיתונות". בדרך כלל גם לא הופיעו טיעונים הגיוניים, ו/או סממאות קליטות. כמו כן, "ארבע אימהות" לא ערכה מסיבות עיתונאים יזומות. עם זאת, הסממאות בכרזות שהונפו בהפגנות נוסחו באופן קצר, חד ובהיר, כגון: "לצאת משם", "אין לנו יותר ילדים למלחמות מיותרות", "לצאת בשלום מלבנון" ועוד. גם לשם התנועה, "ארבע אימהות", הייתה חשיבות תקשורתית. זהו שם קצר, בעל אסוציאציות חיוביות להיסטוריה ולמורשת של העם היהודי. גם השימוש ב"אימהות" בהקשר של המציאות הביטחונית הישראלית משך תשומת לב. נוסף על כך, מטרתה של "ארבע אימהות" לאורך כל תקופת פעילותה הייתה "לשכנע את הציבור בישראל בצורך של יציאת צה"ל מלבנון

מודעות ועוד.
להלן נבחן את ההתנהלות התקשורתית של "התנועה ליציאה בשלום מלבנון" בהתאם לכללים שנוסחו על סמך הספרות.

הנהגה ושימוש באנשי מקצוע

יוסי ביילין, ראש התנועה, הכיר מקרוב הן את המערכת הפוליטית והן את המערכת התקשורתית. בתפקידו שימש יועצו של שמעון פרס, בין היתר בתקופת מלחמת לבנון הראשונה. הוא היה מעורב בארגון ההפגנה הגדולה של "שלום עכשיו" ומפלגת העבודה בספטמבר 1982 בעקבות הטבח בסברה ושתייה. כמו כן השתתף בעצרות רבות שקראו להוציא את צה"ל מלבנון ב-1985. כמזכיר הממשלה הוא השתתף בכל הישיבות שהתקיימו בנושא. ביילין רכש ניסיון רב בתחום התקשורת. הוא שימש עיתונאי וחבר מערכת בעיתון דבר בשנים 1969-1977, ובשנים 1977-1984 היה דובר מפלגת העבודה.

בהזדמנויות שונות הוא עמד על חשיבות התקשורת, והסביר כי היא גורם מרכזי במערכת קבלת ההחלטות הפוליטית. התקשורת משמשת ספק מידע למקבלי ההחלטות, עליה מתבססות שאילתות והצעות לסדר היום של חברי הכנסת ושל חברי ממשלה ועוזריהם. הקריירה הפוליטית שלו שזורה במערכת התקשורתית, ואת היכולת להעלות דברים לדיון על סדר היום הלאומי הוא השיג באמצעותה. הוא נעזר בה כל השנים כדי להשיג את עמדותיו (למשל בנושא הפלסטיני), וכאשר התקשורת שללה את הצעותיו טען כי "הוא מרגיש בבעיה". לכן, כאשר הוא פרסם דברים שעל פי תפיסתו הם חשובים, הוא ניסה לשכנע את התקשורת בצדקת עמדותיו. הוא נהנה, כפי שהוא עצמו העיד, מיתרון ביחסיו עם התקשורת מאחר שהיו לו קשרים עם עיתונאים רבים. לדבריו, הוא שימש להם "פרשן של תופעות". נראה ש"התנועה ליציאה בשלום מלבנון" לא השתמשה בשירותים מקצועיים בתחום התקשורת. בהקשר אחר העיד ביילין כי "אין ולא היה לי ייעוץ תקשורת מסוג זה, אבל יש לי הרבה ידידים בתקשורת שלא מתביישים לבוא ולהגיד לי פה נכשלת ואת זה אל תעשה. ואני קשוב להם"⁹⁵. בהקשר הלבנוני הוא ציין כי התקשורת ראתה בו מעין מנחה שלה.⁹⁶ מפעם לפעם שימש דוברו האישי, עמיר אברמוביץ, באופן לא רשמי בתפקיד הדובר.

משיכת תשומת לב התקשורת

כדי לפרסם את התכנית לנסיגה ישראלית מלבנון, נשלחו מאמרים לפרסום בעיתונות הכתובה (עליהם היה חתום ביילין כיושב ראש "התנועה ליציאה בשלום מלבנון").⁹⁷ התנועה שלחה גם הודעות לתקשורת וערכה מסיבת עיתונאים ב-1 באפריל 1998 כדי להציג את תכניתה.

שלוש ההפגנות ש"התנועה ליציאה בשלום מלבנון" ארגנה תוכננו מראש למשך תשומת לב תקשורתית. ביילין הבין כי הכלי העיקרי של קבוצת מחאה פוליטית הוא הפגנות גדולות, מאחר שהן הוכחה לעוצמה ומחייבות תתייחסות, ולפיכך הן זוכות לסיקור תקשורת.⁹⁸ לקראת ההפגנות פורסמו מודעות גדולות, בולטות ומלוות בסמאות מושכות תשומת לב (למשל: "אם נשב בסלון – לא נצא מלבנון!"), ונשלחו הודעות ברורות וממוקדות לתקשורת. ההפגנות התקיימו במקומות ציבוריים מרכזיים בתל-אביב (ברחבת מוזאון תל-אביב וברחבת הסינמטק) בהשתתפות מאות מפגינים. "התנועה ליציאה

עשינו ניתוח רציונאלי. אבל עבדנו גם מהרחם. ידענו שצעת הרחם היא זו שתביע. כי הרחם הוא המקום שנותן חיים. ואנחנו יצאנו לגונן על החיים. אם לא היינו מדברות בשם האימהות היינו נמסות כמו מרשמלו."⁹¹

קונסנזואליות

תנועת "ארבע אימהות" מיצבה את עצמה כקבוצת מחאה חילונית של המעמד הבינוני שאינה קשורה למפלגה כלשהי ושאינה מבטאת את הקול השמאלי או הפציפיסטי אלא את הקול "המרכזי", המדבר באופן שאינו מנוגד להיגיון הצבאי, אלא רק מציע נתיב פעולה חלופי.⁹² כך כתבה רחל בן-דור: "בנינו טרמינולוגיה אלטרנטיבית, שפה שתכניס אותנו לקונסנזוס, תראה שאנחנו לאומים. רצינו להפוך את התנועה לקונסנזוס לאומי ולא שמאלני."⁹³

הניסיון של התנועה להתמצב במרכז נבע מתפיסת עולמן של המנהיגות, אך נועד גם להשיג הצלחה תקשורתית. הכוונה הייתה כפולה. מצד אחד, להביא לכך שקבוצת המחאה לא תיתפס כקוריוז, כקבוצת שוליים קיצונית שלא ראוייה לסיקור. מצד שני, להציגה כמייצגת את קול העם המעוגן בקונסנזוס ולהביא, לכן, לסיקורה בתקשורת, ובעיקר בעיתונות הפופולרית. בנושא זה לא מצאנו הבדל בין "ארבע אימהות" לאורנה שמעוני. בדומה ל"ארבע אימהות", גם אורנה שמעוני השתדלה למצב עצמה כאישיות שאינה מייצגת את הקול השמאלי או הפציפיסטי, אלא את הקול המרכזי בחברה הישראלית. שמעוני טענה שיש להוביל מאבק בקונסנזוס, ולא ליצור זהות שמאלנית. לדעתה, זו הייתה הבעיה של "יש גבול", שהייתה מזוהה עם סרבנות שיצרה אנטגוניזם בציבור. לדבריה, אחד מיסודות ההצלחה הוא פעילות לא קיצונית, עממית, כדי להגיע לסקטורים שונים, לכל משפחה בישראל.⁹⁴ היא השקיעה מאמצים בקשרים עם נהגי המוניות שזוהו עם הליכוד כדי שלא תיווצר לה תדמית של תנועת שמאל. תפיסה זו נבעה גם מכך שאורנה שמעוני ומשפחתה כהגדרתה, הם "משפחה קרבית", "ביטחוניסטית". בניה, בנותיה וחתניה שירתו בתפקידים קרביים, והיא בעצמה שירתה כמ"פ בצה"ל.

לסיכום, נראה כי הפעילות התקשורתית של "ארבע אימהות" לא הייתה ברורה ועקיבה. מצד אחד היא הגדירה את מטרותה באופן חד ומצומצם; מיצבה את עצמה במרכז המפה הפוליטית וכן הכירה בחשיבות התקשורת וניסתה לנקוט בשיטות פעולה תקשורתיות שיעזרו לה לזכות בסיקור. מצד שני, פעולותיה לא היו מספיק אטרקטיביות ותגובתיה היו לא עקיבות. לעומת זאת, שיטות הפעולה של אורנה שמעוני היו ברורות ומאורגנות ונמצאה התאמה גבוהה בין דפוסי פעילותה לבין כללי ההתנהלות התקשורתית של קבוצות מחאה.

"התנועה ליציאה בשלום מלבנון"

דפוס הפעולה העיקרי שנקטה "התנועה ליציאה בשלום מלבנון" היה הכנת תכנית מפורטת לנסיגה ישראלית מלבנון, ושיווקה לציבור ולמסד הפוליטי-ביטחוני בעיקר בהודעות לעיתונות, בראיונות תקשורתיים עם יוסי ביילין ובפרסום מאמריו בעיתונות. שיטה נוספת הייתה ארגון הפגנות גדולות וחד פעמיות. דפוסי פעולה אלה תועלו לשיטות פעולה תקשורתיות אפקטיביות. יתר על כן, נראה כי "התנועה ליציאה בשלום מלבנון" לא סבלה מחוסר תקציב, כאמור, תקציב הוא גורם מרכזי בניהול מאבק של קבוצת מחאה, המאפשר ארגון הפגנות, פרסום

בשלוש מלבנון" לא השתתפה בעצרות ומשמרות "קטנות" ושגרתיות. בהפגנות נאמו יוסי ביילין, הורים שכולים ועוד.

גיבוש סף אלימות

"התנועה ליציאה בשלום מלבנון" לא נקטה אלימות במהלך ההפגנות ולא השתמשה בגימיקים ובאמצעים בלתי שגרתיים שעשויים היו למשוך את תשומת לבו של התקשורת.

ניסוח מסרים

התנועה ניסחה מטרה ברורה וחדה: נסיגה חד צדדית מלבנון. כמו דרישתה של "ארבע אימהות", גם דרישתה של "התנועה לנסיגה בשלום מלבנון" התאימה לכללי התקשורת בהיותה נקודתית, ברורה וקצרה. נראה שהמסרים נוסחו בידי יוסי ביילין. הוא היה הדמות שהופיעה בקדמת הבמה, בראיונות, בתגובות, והיה חתום על המאמרים שנשלחו לתקשורת כראש "התנועה ליציאה בשלום מלבנון". במאמרים שנשלחו לתקשורת בלטה הפנייה הרציונלית, שכללה טיעונים מנומקים ומוגדרים היטב לנסיגה חד צדדית מלבנון. ביילין ציין כי העניין הרגשי כלל לא עלה על הפרק מבחינתו. אמנם המאמרים הצטיינו בדרך כלל במסרים מורכבים, אך הכותרות היו מנוסחות באופן קליט, חד וברור, כגון: "הספירה לאחור החלה", "להיפרד מצד"ל, להיפרד מאד"ל", "להשתחרר מלבנון", "מו"מ שמו"מ" ועוד.

קונסנזואליות

בעוד "ארבע אימהות" מיצבה את עצמה במרכז המפה הפוליטית, ללא השתייכות מפלגתית, ביילין כיהן כחבר כנסת מטעם מפלגת העבודה, ונחשב בציבור לאיש מחנה השמאל. הוא היה מודע לנקודת תורפה זו ושילב בתנועה גם אנשי ימין ואישים בכירים מתחום הפוליטיקה והביטחון בעבר ובהווה (גם אם לא באופן ישיר כפעילים בקבוצת המחאה שהקים).

לסיכום, הן "ארבע אימהות" והן "התנועה ליציאה בשלום מלבנון" פעלו באופן חלקי בהתאם לכללי תקשורת. אף על פי שהמטרה של שתי קבוצות המחאה הייתה זהה, דרכי פעולתן היו שונות. "ארבע אימהות" מיצבה את עצמה כתנועה עממית, ללא נטייה פוליטית, ניסתה להעביר מסרים פשוטים ורגשיים, ולא התיימרה להציג תכנית מעשית ליציאת צה"ל מלבנון. "התנועה ליציאה בשלום מלבנון" מיצבה את עצמה כתנועה בעלת פתרון מעשי וממשי הניתן ליישום מיידי. היא התמקדה בפעילויות ראוניות והייתה בעלת תשתית ארגונית מסודרת. להבדלים אלה הייתה משמעות בבחינת הסיקור התקשורתי.

הסיקור התקשורתי

הסיקור של "ארבע אימהות" בידיעות החדשותיות
התקשורת לא סיקרה את פעילות "ארבע אימהות" אלא כאשר פעילותה נערכה בסמיכות לאירועים שבהם נהרגו חיילים (וגם אז לא תמיד), או לאחר מפגש עם אישיות ממסדית. הפעילות השוטפת של הקבוצה, שהייתה בעיקרה שגרתית ו"רכה" (כינוסים ועוד) ולא כללה שימוש באמצעים פרובוקטיביים, כמעט ולא סוקרה. עלייה מסוימת בכמות הסיקור הייתה סביב אירועים ביטחוניים בולטים, דוגמת אסון השייטת ואסון השרפה.

דפוס הסיקור היה עקיב. רוב האזכורים של "ארבע אימהות" הופיעו כידיעות קצרות מאוד במיקום שולי, מנוסחות בשפה לקונית, וללא דיון נוסף. דוגמה אופיינית היא ידיעה קצרה שפורסמה בידיעות **אחרונות** ב-25 בפברואר 1999. הידיעה פורסמה בעמ' 5, במיקום צדדי, בשורות מעטות שנכתבו בגופן קטן במיוחד וכותרת הייתה: "תנועת ארבע אימהות תגביר את פעולות המחאה". בכך מסגרה התקשורת את "ארבע אימהות" כתופעה שולית שאין צורך לדון בה. ביטוי בולט לגישה זו היה בעיתון **הארץ**. סוקרו בו רק הפגנות בינוניות עד גדולות, ולא עצרות ומשמרות אבל רוטיניות. בשנה וחצי של פעילות "ארבע אימהות" נמצא סיקור של שש הפגנות בלבד. ההפגנות סוקרו במיקום שולי, ולרוב כללו תמונות בגודל בינוני של מפגינות הנושאות שלטים עם סממאות שונות, כגון: "לצאת בשלום מלבנון", "די למלחמה", "לצאת משם", ועוד. נראה כי הפעילות השגרתית של "ארבע אימהות" ורוב רובן של ההודעות לעיתונות שנשלחו מטעמה (שכאמור לא נוסחו בשפה "תקשורתית" קצרה, חדה ובהירה), אכן לא סוקרו. כך, למשל, מתחת לתמונה הופיע כיתוב קצר: "כ-50 מחברי תנועת 'ארבע אימהות' הפגינו אתמול מול משרד הביטחון בת"א, בקריאה לממשלה להורות על נסיגה מרצועת הביטחון". לעתים לווה הכיתוב בציטוט קצר מדברי אחת הפעילות, למשל: "אנחנו נעמוד כאן כל עוד צה"ל יישאר בלבנון".⁹⁹ לעומת זאת, מאחר שניסוח הסיסמאות בכרזות שהונפו בהפגנות היה קצר, חד ובהיר, נטה הסיקור התקשורתי להבליט אותן. לעתים רחוקות נמצאו ציטוטים קצרים וישירים של חברות התנועה, ובדרך כלל לא ניתנה להן אפשרות לתגובה, למעט מקרים מעטים של ציטוט מדברי יושבת ראש התנועה.

בניגוד לסיקור הדל של הפגנות שערכו "ארבע אימהות" ללא שותפים, כאשר נערכה הפגנה משותפת עם "התנועה ליציאה בשלום מלבנון" הסיקור היה נרחב ובוולט. כמה ימים לפני כל הפגנה סוקרו ההכנות לעריכתה (בעקבות הודעה לעיתונות שנשלחה). יום לאחר ההפגנה, היא סוקרה בהבלטה בליווי תמונה גדולה ותוך ציטוט הנואמים. לסיקור חריג זכו "ארבע אימהות" כאשר נפגשו עם אישים מהמסד הפוליטי-ביטחוני, וגם זאת במשורה. רוב הפגישות עם פוליטיקאים (אחת משיטות הפעולה של "ארבע אימהות") לא סוקרו. פגישתן עם ראש הממשלה, אהוד ברק, סוקרה בהבלטה, אולם רוב הידיעה דנה בעמדות השרים בסוגיית הנסיגה ולא בהצגת עמדתן של "ארבע אימהות". הסיקור הבליט את המחמאות שהרעיפו "ארבע אימהות" על ברק: "אחת הנציגות, מירי סלע מקיבוץ מחניים, סיפרה: 'הייתה לנו פגישה מצוינת, הבנו מה בדיוק ברק עומד לעשות. יצאנו מעודדות. היציאה, כפי שהבנו ממנו, תהיה עוד לפני התאריך שנקבע'".¹⁰⁰

דוגמה אופיינית נוספת לאופן מסגורן של "ארבע אימהות" בעיתונות היא תיאור פגישת דוברות "ארבע אימהות" עם נאוה ברק, אשת ראש הממשלה. **ידיעות אחרונות** פרסם בעמודו השני ידיעה על הפגנה של "ארבע אימהות" מול ביתו של ראש הממשלה, ובמרכזה תמונה גדולה של נאוה ברק עם יד על הלב. כותרת התמונה: "ארבע אימהות ואשת ראש ממשלה אחת". מהידיעה נעדר דיווח על הפעילות, אך לעומת זאת הובאו דבריה של אשת ראש הממשלה כי היא "מבינה לליבן וסומכת על בעלה שימצא את הדרך הראויה להחזיר את הבנים הביתה".¹⁰¹ הממד הנשי הסנטימנטלי, תוך הבלטת מקומו של הלב, אופייני לאופן סיקורן של "ארבע אימהות".

המטרה העיקרית של הקבוצה הייתה להביא ליציאה חד צדדית

שהעיסוק בלבנון יהיה יומיומי ולא רק לאחר אסונות, כפי שלצערנו אנחנו חווינו.¹⁰⁹

לסיקור תקשורתי חריג ובולט זכו "ארבע אימהות" ובעיקר אורנה שמעוני בפרשה שזכתה לכינוי "ארבע הסמרטוטות". בפברואר 2000 נתנו העיתונים במה מרכזית לתא"ל שמואל זכאי, מפקד יחידת הקישור ללבנון (יק"ל) שיצא בנחרצות נגד הפעילות של "ארבע אימהות", כשהוא מטיח בהן: "4 אימהות – 4 סמרטוטות".¹¹⁰ תגובתן של "ארבע אימהות" ושל אורנה שמעוני על ההכרזה הבוטה הועמדה במרכז סדר היום התקשורתי. התקשורת הבליטה את דבריה ואת עובדת היותה אם שכולה: "זו פגיעה באימהות שכולות ובתנועת 'ארבע אימהות'. אני אורנה סמרטוטה שואלת את המח"ט, האם בני אייל, שנהרג במוצב ריחן בלבנון, גם היה סמרטוטון?".¹¹¹ בגין התבטאותו של זכאי, זכתה אורנה שמעוני לסיקור נרחב, בולט וחריג ("מוצב האימהות"), וכלשונה: זכאי "עשה לי חסד".¹¹² למחרת ההתבטאות נדפסה בידיעות אחרונות תמונה גדולה במיוחד של הפגנת "ארבע אימהות". בתמונה נראו נשים נושאות שלטים: "החזירו את החיילים הביתה. רצועת הביטחון – סכנה לגליל!". מתחת לתמונה הופיע כיתוב קצר: "האימהות ממשיכות להפגין". האימהות, בראשות אורנה שמעוני, ששכלה את בנה בלבנון לפי כשנתיים, הודיעו כי הן תמשכנה להפגין עד אשר יוצאו החיילים.¹¹³ מעבר לכך שהתקשורת המשיכה למסגר את המפגינות כ"אימהות", ראוי לציין שהמחאה זכתה לסיקור בולט הרבה מעבר למקובל עד כה בסיקור פעולותיה של "ארבע אימהות" למרות מיעוט המשתתפות. כמו כן באמצעות השימוש בביטוי "בניהן", מוסגרו המפגינות כדואגות לבנים שלהן באופן אישי, וההיבט הבולט ביותר: התקשורת מסגרה את אורנה שמעוני כמנהיגת המאבק. יש לציין כי סיקור פרשת "ארבע הסמרטוטות" היה פחות בולט בהארץ. שני המאמרים שפורסמו בעקבות פרשת "ארבע הסמרטוטות". מתחו ביקורת על אמצעי התקשורת האחרים שניפחו את הפרשה מעבר לממדיה. המאמרים בהארץ הציגו באהדה את עמדת הממסד הצבאי, לפיה "ארבע אימהות" פוגעות במורל הצבא והעם.¹¹⁴ שמעוני מוסגרה באופן רגשי, אולם בשונה מ"ארבע אימהות" היה זה על פי בחירתה. היא זו שבחרה את מסגרת ההתייחסות הרגשית כדי להשיג את מטרתה, והתקשורת אימצה זאת. ניתן לסכם ולומר כי נמצאה התאמה בינה לבין ה"כללים". פעילותיה והתבטאויותיה הפרובוקטיביות זכו לתשומת לב תקשורתית.

הסיקור של "התנועה לנסיגה בשלום מלבנון"

הסיקור התקשורתי של התנועה התמקד בארבע הפעילויות היוזמות של "התנועה ליציאה בשלום מלבנון", ובהן בלטו שתיים. הראשונה, עם הקמתה, בישרה כותרת ענק: "תנועה חדשה לנסיגה". התקשורת התייחסה בהרחבה להקמתה, והוצגה התייחסותו (השלילית) של הממסד לאירוע. ניתנה במה נרחבת לטיעוניו של יוסי ביילין וניכר שרוב הסיקור התבסס על הודעות לעיתונות שנשלחו מטעמה. הפעילות השנייה שסוקרה במאס-אפרייל 1998, כש"התנועה ליציאה בשלום מלבנון" פרסמה תכנית מפורטת לנסיגה ישראלית מלבנון. בתקופה שבה פעלה התנועה באינטנסיביות, סיקרה התקשורת את התכנית באופן בולט והציגה את ההודעות לעיתונות שנשלחו מטעם התנועה בשבועיים שקדמו להצגת התכנית. התכנית הוצגה תחת כותרת בולטת: "תכנית ביילין לנסיגה ישראלית מלבנון – נסיגה חד צדדית

מלבנון. הצגת המטרה וניסוחה באופן ברור וחד הועילו להשגת סיקור תקשורתי. כותרות דוגמת "שלושים מחברי תנועת ארבע אימהות הפגינו בצהרי יום שישי מול משרד הביטחון בקריה נגד נוכחות צה"ל בלבנון",¹⁰² "ההפגנה אורגנה על ידי ארגון 'ארבע אימהות', הקורא לממשלה לצאת מלבנון",¹⁰³ העבירו בצורה ברורה את כוונת הקבוצה. אולם הקבוצה לא הצליחה להסביר מדוע יש לצאת מלבנון. הרציונל היה מעומעם ולא עקיב. למעשה הקבוצה נעה ונדה בין הסברים שכליים להסברים רגשיים. בכך אפשרה "ארבע אימהות" לתקשורת לבחור את המסגרת הפרשנית. התקשורת, כצפוי, בחרה במסגור הרגשני. התקשורת מסגרה את "ארבע אימהות" כתנועה נשית ואמהית ללא סדר יום פוליטי זולת היציאה מלבנון, בצירוף תארים כגון: "נשים", "תנועת האימהות", "תושבות הצפון", "אימהות לחיילים המשרתים בלבנון", "אימהות למען יציאה מלבנון", כדי לתאר את "ארבע אימהות".

לעומת הכישלון בקביעת המסגרת הפרשנית בין רגשות לבין רציונליות נראה ש"ארבע אימהות" הצליחה למצב את עצמה כתנועה קונסנזואלית שנמצאת במרכז המפה הפוליטית, וכמי שאינה קשורה למפלגה כלשהי. ואכן התקשורת לא ייחסה את "ארבע אימהות" לשמאל או לזרם פציפיסטי אלא כמבטאת קול "מרכזי" בחברה הישראלית, ובכך כנראה סייעה למיתון העוינות כלפיה.

"ארבע אימהות" במאמרי דעה

קבוצת המחאה "ארבע אימהות" כמעט ולא זכתה לאזכור במאמרי דעה. המאמרים המעטים היו ביקורתיים. "ארבע אימהות" מוסגרה כאשמה בגרימת תבוסת צה"ל בלבנון והודגש שאת מחיר התבוסה ישלמו בניהן. דוגמה אופיינית היא מאמר מערכת בידיעות אחרונות שקבע: "'ארבע אימהות' דורשת במפגיע לקום ולצאת מלבנון מיד, וייקח השד את התוצאות [...] עצם הדיבור על פינוי חד צדדי של לבנון מתפרש על ידי החיזבאללה ככריחה, כלומר כניצחון של מאבקם. והתוצאה יכולה להיות רק הגברת אותו מאבק. האם לזאת חותרות ארבע אימהות?"¹⁰⁴ גם בימי הנסיגה מלבנון המשיכו בעלי הטורים לבקר את התנועה ובמיוחד את פנייתן לרגש במקום להגיון: "האימהות ניצחו את השכל".¹⁰⁵ הזדהות ואהדה יכלה התנועה למצוא בטורים של העיתונאית סילבי קשת, שהביעה הערכה ל"ארבע אימהות" על שהן שברו את ה"קיבעון המצ'ואיסטי הזכרי".¹⁰⁶

הסיקור של אורנה שמעוני

דפוס הסיקור של פעילותה של אורנה שמעוני היה מעט שונה. התקשורת זיהתה את אורנה שמעוני עם "ארבע אימהות" ומסגרה אותה כאחת המנהיגות ו/או המקימות של "ארבע אימהות".¹⁰⁷ בשונה מהסיקור של "ארבע אימהות", פעילותה של שמעוני סוקרה גם במצבי "שגרה", בדרך כלל בהקשר של אירועים בלבנון. ברוב המקרים הובלטה העובדה שמדובר באם שכולה. היקף הסיקור שלה היה רחב יותר מזה של "ארבע אימהות". כך, למשל, פורסמה ידיעה מלווה בתמונה גדולה של אישה על אופניים, ומעליה כותרת בולטת: "מסע הזעקה". הידיעה מסרה פרטים רבים על המסע והציגה את דבריה של שמעוני ושל ראשי ערים שעמם נפגשה ושתמכו בה.¹⁰⁸ בדרך כלל הובאו דבריה כלשונם. למשל: "בדרך לירושלים נעבור בערים רבות ונסה לשכנע את התושבים שלא עושים די על מנת לצאת מלבנון, חשוב לכולנו

הרגשיים של פעילותן ובמיוחד במוטיב האימהות. לעומת זאת, "התנועה ליציאה בשלום מלבנון" הדגישה את הנימוקים הרציונליים לנסיגה מלבנון. במאמרים שנשלחו לתקשורת בלטה הפנייה הרציונלית תוך שימוש בטיעונים מנומקים ומוגדרים היטב לנסיגה מלבנון. למשל, במסגרת סקירה מקיפה על המצב בלבנון הציע ביילין "להודיע שאנו מתכוונים לצאת מלבנון, להשלים את בניית המערכת, למצוא פתרונות לחיילי צד"ל בלבנון, בישראל ובצרפת, להתפרס מדרום לגבול הבינלאומי ולהודיע לממשלת לבנון, כי היא אחראית למתרחש בדרום, וכי אם תהיה פעילות אלימה נגדו, יהיו ידינו חופשיות לנקוט אמצעים צבאיים מתאימים"¹¹⁸. המאמרים כללו בדרך כלל מסרים מורכבים, אך הכותרות היו מנוסחות באופן קליט, חד וברור. בכך הכתיבה התנועה לתקשורת את דרכי הסיקור של פעולותיה.

ההיבט המגדרי של קבוצות המחאה

בקבוצת המחאה "ארבע אימהות" היו פעילות בעיקר נשים ואילו ב"התנועה ליציאה בשלום מלבנון" היו פעילים בעיקר גברים. נראה שהתקשורת מסגרה את כל אחת מהקבוצות בהתאם לממצאים העולים מספרות המחקר. לפי ממצאים אלה הנשים מזהות עם המרחב הפרטי, ומוצגות בעיקר בתפקידים נשיים מסורתיים, כמבטאות את "דעת האדם מהרחוב" המספר על חוויותיו האישיות ולא כמומחיות, כפסיכיות, כרגשניות ולא הגיוניות, בעוד לגברים מיוחסות התכונות ההפוכות.¹¹⁹ "ארבע אימהות" אכן מוסגרה באופן רגשי וכתנועה נשית ואימהית. נראה כי קבוצת נשים חוץ-ממסדית, ללא עבר או הווה קרבי עטור הילה, לא זכתה להתייחסות עניינית בעולם הגברים ה"קשוח". דפוס התייחסות זה בא לידי ביטוי סמלי בביטוי של תא"ל זכאי: "ארבע סמרטוטים".

עם זאת, ייתכן שהמסגור הנשי שלהן לא נבע בהכרח מהטיה מגדרית של התקשורת אלא מהתנהלותן. כאמור, התקשורת שיקפה את תגובותיהן הספונטניות של פעילות "ארבע אימהות" שבהן בלטו מוטיב האימהות והטיעונים הרגשיים. נראה שיש סתירה מסוימת בין התנהלות התנועה הרגשנית, אשר ביטאה גם תסכול על שהן מוצגות כרגשניות (ראו ציטוט דבריה של רחל בן-דודר לעיל) לבין מה שעולה במבט לאחור. כיום הן מתארות את פעולתן כמונעת מרגשות נשיים-אימהיים, וכמשוחררות מחשיבה ממוסדת של הקבוצה הדומיננטית הגברית. הן עצמן העידו שסוד הצלחתן טמון, למרבה הפרדוקס, בביקורת הנוקבת שהוטחה בהן בשל היותן נשים ואמהות. כך, למשל, אמרה בדיעבד רחל בן-דודר: "דווקא הנושא הזה שיחק מאד לטובתנו [...] כי הבאנו קול אחר: קול של רחמים, קול שמדבר על הצד האנושי, על המחיר של המלחמה הזו – דברים שבתוך השגרה כבר לא התייחסו אליהם. היו כאלה שראו באימהות שלנו נקודת תורפה. אנחנו ראינו בזה נקודת חזקה: ראייה אימהית, אותנטית, ברורה, בהירה, שיש כאן קלקול". הן אף המליצו לנשות המילואימניקים להצטרף לפעילות: "אולי אם נשות המילואים היו עוזרות להם, המאבק שלהם היה מצליח. לאישה יש יותר חוכמת חיים [...] הן היו מדברות לקול הנשי. אם יותר נשים היו נרתמות, אולי זה היה נראה אחרת. לנו זה פתח דלתות"¹²⁰. דברים דומים אמרה אחת הפעילות המרכזיות: "דיברנו מהרחם [...] בגלל שהרחם הוא חלק מאיתנו הוא החלק המדבר של האישה וגילינו גם כמה הכוח האימהי הוא גדול"¹²¹. או: "אני חייבת לומר שאין פסול בלדבר מהבטן. זה המקום הכי טבעי שלנו"¹²², ועוד.

בשלבם – עם גיבוי בינלאומי"¹¹⁵ ב-2 באפריל פורסם כי "התנועה ליציאה בשלום מלבנון" בראשות חבר הכנסת יוסי ביילין, פנתה לראש הממשלה בבקשה להציג לפניו את תכניתה לנסיגה מדרום לבנון. גם מסיבת העיתונאים שכינסה התנועה להצגת התכנית זכתה לסיקור בולט. באותה תקופה פורסם מאמר של ביילין במיקום בולט ב"ידיעות אחרונות"¹¹⁶. ניכר היה כי ניסיונו וקשריו של ביילין עם התקשורת סייעו ל"תנועה ליציאה בשלום מלבנון" לזכות בסיקור הרחב. ההפגנות הגדולות שנערכו ביוני ובדצמבר 1998 היו בשיתוף "ארבע אימהות". שיטה זו הייתה משנית בדרכי פעולתה של "התנועה ליציאה בשלום מלבנון", אך נראה שהחריגות של ההפגנות וגודלן עזרו להשגת סיקור בולט.

הסיקור התקשורתי של "התנועה ליציאה בשלום מלבנון" מסגיר אותה כתנועה בעלת טיעונים רציונליים. ניתן מקום רב לטיעוניה מדוע יש לסגת מלבנון, ומטרתה הוצגה בבירור. היבט זה בא לידי ביטוי גם בפרסום מאמריו של יוסי ביילין כראש התנועה במיקום בולט. נראה כי אף שביילין היה חבר כנסת מכהן מטעם מפלגת שמאל, לא מוסגרה התנועה כמשויכת למחנה השמאל ו"התנועה ליציאה בשלום מלבנון" אוזכרה באופן קבוע עם יוסי ביילין, לעולם לא בלי שמו.

מסקנות וסיכום

במאמר בחנו את יחסי הגומלין בין התקשורת לשתי קבוצות המחאה שפעלו להוצאת צה"ל מלבנון בשנים 1997-2000: "ארבע אימהות" ו"התנועה ליציאה בשלום מלבנון". בדקנו אם ישנם הבדלים בין שתי הקבוצות בשלושה היבטים: (1) הקשר בין השימוש שקבוצות המחאה עושות בתקשורת לבין הסיקור התקשורתי שלהן. (2) הפן המגדרי, דהיינו אם התקשורת מתייחסת בצורה שונה לקבוצה "נשית" לעומת קבוצה שמורכבת (בעיקר) מגברים. (3) הפן הממסדי, דהיינו אם סיקורה של קבוצה ממסדית שונה מזה של קבוצה חוץ ממסדית. להלן המסקנות בכל אחד מהיבטים אלה.

הקשר בין השימוש שקבוצות המחאה עשו בתקשורת לבין הסיקור התקשורתי שלהן

מהממצאים עולה כי קיים קשר ישיר בין המסגור העצמי של כל קבוצה והדרך שהיא בחרה להציג את עצמה לבין המסגור התקשורתי. כל קבוצה לקחה חלק במסגור שלה עצמה (גם אם התקשורת הקצינה מעט היבטים אלה). "ארבע אימהות" אמנם הגדירה את מטרתה בצורה ברורה (יציאה מלבנון), אך נראה כי המסרים שלה היו ארוכים ומסורבלים וההסבר לתביעותיה היה מעומעם, מבולבל ולא עקיב. לעומת זאת, המסרים של אורנה שמעוני, שהצטרפה אל "ארבע אימהות", נוסחו בקצרה, באופן ממוקד, קליט ומושך תשומת לב. שמעוני לא הייתה מומחית לתקשורת, אולם היא למדה את הנושא, הבינה את שיטות הפעולה של התקשורת, ויישמה אותן בצורה מיטבית.

"ארבע אימהות" מסגרה את עצמה באופן רגשי, בדרך כלל ללא הצגת טיעונים רציונליים לנסיגה. בתגובותיהן הספונטניות של פעילות "ארבע אימהות" בלט מוטיב האימהות. נראה כי תנועת "ארבע אימהות" העדיפה שיתייחסו אליה באופן רציונלי. רחל בן-דודר התלוננה כי "ההתייחסות לאימהות היא כאילו הן חושבות מהבטן ולא מהראש. כאילו כל המהלך שלנו נגוע בחוסר רציונליות"¹¹⁷. אולם התבטאויותיהן של הפעילות היו לרוב רגשיות. לפיכך גם סיקור פעילותן התמקד בהיבטים

ההיבט הממסדי מול החוץ ממסדי של קבוצות המחאה

במסגרת המחקר בחנו את השאלה מהי ההשלכה של ההיבט הממסדי על הסיקור התקשורתי, או במילים אחרות: לאיזו גרסה מעניקה התקשורת עדיפות – לקבוצות מחאה ממסדיות או חוץ ממסדיות? מממצאינו עולה כי הפעילות המעטה של "התנועה ליציאה בשלום מלבנון" זכתה לסיקור תקשורתי נרחב ובוולט, יחסית לסיקור הדל שלו זכתה תנועת "ארבע אימהות". כלומר, התקשורת העניקה עדיפות לקבוצה הממסדית יותר. יש לכך כמה הסברים. ראשית, ייתכן שיוסי ביילין, שעמד בראש "התנועה ליציאה בשלום מלבנון", זוהה על ידי התקשורת כאיש ממסד פוליטי יותר מאשר כמנהיג קבוצת מחאה ולכן תנועתו זכתה לסיקור רב (יחסית) יותר האופייני לסיקור הממסד ולא לקבוצות מחאה. מהמחקרים עולה כי דוברים ממסדיים מצוטטים בהרחבה ובהבלטה בתקשורת וכי התקשורת נוטה להעניק לעמדותיהם עדיפות.¹³² לעומת זאת, למנהיגי המחאה לא ניתנת כמעט אפשרות להשמיע את דעתם. הספרות מדגישה את חשיבות הערך חדשותי של פנים מוכרות ומעורבות של דמויות ציבוריות בפעילות קבוצות מחאה. שנית, מחקרים מצביעים על חשיבות הנגישות לתקשורת שנובעת מקשרי חברות אישיים בין מנהיגי קבוצת המחאה לבין אנשי תקשורת.¹³³

אין זה אומר שגורלן של קבוצות מחאה לא ממסדיות נגזר מראש. מחקרים מצביעים על כך שקבוצות מחאה קטנות שמתאפיינות ברמה נמוכה של ארגון, כמעט מתנדבים ובהיעדר באמצעים, מתקשות להתמודד בזירה התקשורתית. אך לקבוצות מחאה שהצליחו יותר מאחרות היו דרכים חדשניות או מוזרות כדי להגיע לחדשות. המחקר מלמד שבאפשרותה של קבוצת מחאה חסרת משאבים פוליטיים להתגבר על קשיי החדירה לתקשורת על ידי היותה מעניינת.¹³⁴ כלומר, מסגרת תקשורת טובה עשויה לשמש לקבוצות מחאה תחליף למשאבים.¹³⁵ דוגמה טובה לכך משמשת אורנה שמעוני שהרבתה להשתמש בגימיקים פרובוקטיביים כדי למשוך את תשומת לבן של התקשורת והצליחה בכך. הצענו כמה הסברים לכך שהתקשורת העניקה עדיפות ל"התנועה ליציאה בשלום" בהנהגת יוסי ביילין על פני "ארבע אימהות". קשה לקבוע אם ההעדפה נבעה מההיבט המגדרי, מהממסדי, או אולי מההיכרות הממושכת של התקשורת עם יוסי ביילין כאישיות פוליטית בכירה, ושל ביילין עצמו עם אנשי תקשורת. נראה שכל אחד מהגורמים הללו תרם לכך. גם אם קשה להצביע על התרומה המדויקת של כל גורם ועל משקלם היחסי, הרי שיחוד הם יוצרים תמונה ברורה של הסיכוי לסיקור אוהד ונרחב של קבוצות מחאה.

בעוד שבזיכרון הציבורי הישראלי התקבע בדיעבד הדימוי של "ארבע אימהות" כקבוצת מחאה בולטת שהשפיעה על ההחלטה לסגת מלבנון, הרי שכשבודקים לעומק רואים כי בזמן פעילותה הקבוצה לא בלטה בשיח התקשורת.

לבסוף ברצוננו להתייחס להבדלים שנמצאו בין העיתונות הפופולרית לעיתונות האיכותית. מהמחקר שלנו עולה שידיעות אחרונות, שנחשב לעיתון פופולרי, סיקר את פעילות קבוצות המחאה של שתי הקבוצות יותר מעיתון הארץ, שנחשב לעיתון איכותי. ממצאים אלה מצד אחד תואמים את הספרות, שהעיתונות הפופולרית מבליטה דרמה ועניין אישי ואנושי על פני ניתוחים מסובכים, בשונה מעיתונות איכותית שמתמקדת בסוגיות פוליטיות תוך פנייה להיגיון. מצד שני, אפשר לצפות מעיתון שנחשב איכותי להוביל את הביקורת על מקבלי ההחלטות ובכך לתרום לפיקוח על השלטון. במובן זה התפיסה האלטרנטיבית

דברים אלה נאמרו בדיעבד. מלכתחילה בזמן פעילותה של "ארבע אימהות" שיטת הפעולה הייתה פחות ברורה. בתקופת הפעילות הן יצאו נגד האשמתן ב"דיבור מהבטן" וטענו כי למדו את הנושא ולכן הן מבינות בו. בניגוד להן אורנה שמעוני קיבלה את הטיעון. בהזדמנויות רבות היא העידה כי טיעוניה היו רגשיים.¹²³

ממצאים אלה מעלים תהיות לגבי שיטת הפעולה של קבוצת מחאה נשית. מדובר בהתלבטות מהותית של נשים. מצד אחד עולה השאלה אם לנשים יש ברירה בבחירת דרכי פעולתן. הדילמה קיימת בכל חברה ובפרט בחברה הישראלית, שנחשבת לחברה בעלת מאפיינים מיליטריסטיים המאדירה את הגבריות הצבאית. השפעתו של הצבא על התרבות והחברה בישראל איננה מוגבלת לתחומי העיסוק הצבאי. יוקרתו ומרכזיותו של הצבא בחברה הישראלית מקנות כוח ועוצמה רבה לזהויות. בין היתר הוא נחשב לגורם המרכזי המסמן את ההשתייכות האזרחית של נשים בישראל. היבטים אלה יצרו תפיסות כגון שרק גברים מבינים בפוליטיקה.¹²⁴ אם ממילא נשים מקבלות לגיטימציה להשמיע את קולן במרחב הציבורי בעיקר בתוקף אימהותן, בעוד הבעת עמדה פוליטית מכוח היותן אזרחיות איננה זוכה להכרה דומה,¹²⁵ ייתכן שהמסגור שלהן כאימהות והייחודיות של השפה הנשית עשויים להבליט את השונות ולפעול לטובת מחאתן.

מנגד יש המתחמים ביקורת על כך שקבוצות מחאה נשיות מאמצות מסגור שמתאים אמנם לתפיסות התרבותיות הרווחות על נשים, ועל כן מבטיח סיקור נרחב ואולי אף אוהד כלפיהן, אולם בה בעת מנציח אותם דימויים בתקשורת. זאת במקום להכיר בכוח שיש לנשים לשנות את הדימוי הזה. בכך הן עלולות לתרום למעין נבואה שמגשימה את עצמה, שבה התקשורת ממסגרת את הנשים כשוליות בחברה.¹²⁶ כך או כך, נראה שבמישור היישומי על נשים מוטלת המשימה להתאמץ יותר בשלב החשיבה האסטרטגית ולתכנן את אופי פעולתן מראש כדי לא ליפול מראש לתוך מלכודת.

מחקרנו התמקד בתוצר התקשורתי ולא בעבודה התקשורתית ובשאלת הכוונה. בספרות נדונות גם שאלות כגון: האם קיימת מדיניות תקשורת מכוונת המונעת מהקול הנשי להישמע? מהם ההיבטים המוסדיים של העשייה התקשורתית שמקדמים אפליה של נשים?¹²⁷ מחקרים עולה כי לעתים קרובות היעדרות נשים מהתקשורת נובעת מאפליה "שקופה" יותר מאשר ממדיניות מודעת.¹²⁸ יש המסבירים כי מצב זה נובע מכך שהתקשורת הישראלית היא עדיין מרחב גברי. אמנם ישנן היום יותר ויותר נשים עיתונאיות, אך רובן לא מגיעות לתפקידים בכירים במוסד התקשורת. הערכים המקצועיים והסוציאליזציה המקצועית בתקשורת הישראלית מחזקים תפיסות הגמוניות בכלל ותפיסות הגמוניות מגדריות בפרט. כלומר, גם נשים פועלות פעמים רבות, גם אם לא במודע, לחיזוק הפטריארכיה בשל הסוציאליזציה המקצועית שעברו.¹²⁹

במקרה של קבוצות מחאה נשיות כדאי לבדוק את המניעים הממסדים שעומדים מאחורי הטיפול התקשורתי, שהרי יש קשר ישיר בין מידת הקרבה של עיתונאים ספציפיים למטרות המחאה ולקבוצות שבשמה נישאת המחאה לבין אופן הסיקור שלהם את המחאה.¹³⁰ כאשר עיתונאים מזדהים עם מטרות המחאה או עם נושאה, הם ייטו באופן טבעי למסגרה באופן חיובי, ולהפך.¹³¹

McNally (להלן: *Lipsky, Protest*). הרמן, *מלמטה למעלה*. 11

S.M. Cutlip, A.H. Center & G.M. Broom (1985). *Effective Public Relations*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall 12

C. Ryan (1991). *Prime Time Activism*. Boston: South and Press (להלן: *Ryan, Prime Time*). 13

ד' כספי (2001). *תמונות בראש: דעת קהל ודמוקרטיה*. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה (להלן: כספי, *תמונות*); Ryan, ibid. 14

Gamson & Wolfsfeld, "Movement and Media" 15

Ryan, *Prime Time* 16

Gamson & Wolfsfeld, "Movement and Media" 17

Ryan, *Prime Time* 18

Gamson & Wolfsfeld, "Movement and Media" 19

שם. 20

Ryan, *Prime Time* 21

Gamson & Wolfsfeld, "Movement and Media" 22

G. Wolfsfeld (1997). *Media and Political Conflict: News from the Middle East*. Cambridge: Cambridge University Press (להלן: *Wolfsfeld, Media and Political Conflict*). 23

ג' וולפספלד (1998). "מחאה ופיגועי ימית: התנגדות פוליטית שנועה למשך תשומת לב". בתוך: ד' כספי ו' לימור (עורכים). *אמצעי תקשורת המונים בישראל*. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 666. Baylor, "Media Framing" 24

קמפף, "החיפוש". 25

Lipsky, *Protest* 26

Ryan, *Prime Time* 27

הרמן, *מלמטה למעלה*. 28

א' אריאן (1999). *ביטחון בצל איום: דעת קהל בישראל בנושאי מלחמה ושלום*. תל-אביב: מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים והוצאת פפירוס. 29

ק' סרנו (2008). "תנועות חברתיות במאה ה-21: אסטרטגיה תקשורתית של 'לא להיות שם' מי? מתי? ולמה?". הכנס השנתי ה-12 של האגודה הישראלית לתקשורת, בית הספר לתקשורת, המסלול האקדמי המכללה למנהל. 30

Gamson & Wolfsfeld, "Movement and Media" 31

B.H. Detenber (2007). "Frame Intensity Effects of Television News Stories About a High-Visibility Protest Issue", *Mass Communication and Society*, 10 (4), pp. 439-460 32

E.M. Rogers & J.W. Dearing (1987). "Agenda Setting Research: Where Has It Been? Where Is It Going?", *Communication Yearbook*, 11, pp. 555-594 33

Wolfsfeld, *Media and Political Conflict* 34

כספי, *תמונות*. 35

הרמן, *מלמטה למעלה*. 36

R. Entman (1993). "Framing: Towards Clarification of a Fractured Paradigm", *Journal of Communications*, 43 (4), pp. 51-58 37

W. Gamson & A. Modigliani (1989). "Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach", *American Journal of Sociology*, 95(1), pp. 1-37 38

J.C. Rauch (2007). "From Seattle 1999 to New York 2004: A Longitudinal Analysis of Journalistic Framing of the Movement for Democratic Globalization", *Social Movement Studies*, 6 (2), pp. 131-145 39

M.P. Boyle (2005). "Newspapers and Protest: An Examination Of Protest Coverage From 1960 To 1999", *J&MC Quarterly*, 40

של יצחק רועה מתאימה לממצאי המחקר. לפי תפיסה זו דווקא עיתון פופולרי כמו *ידיעות אחרונות* נוטל חלק פעיל וממשי ב"דיאלוג החברתי המגוון והאותנטי, רב הפנים והבלתי ממושמע", ואילו *הארץ* כעיתון איכותי תורם לחיזוק האליטות והגורמים הממסדיים, תוך התעלמות מביטויים עממיים.¹³⁶

ייתכן שהסיבה לכך שהארץ מיעט לסקר את קבוצות המחאה נבעה ממניעים פוליטיים ייחודיים למציאות הפוליטית הישראלית ולעמדת הארץ בנושא ההסדר הרצוי בסוגיית יחסי ישראל, סוריה ולבנון. ההתעלמות מהמחאה בעניין הלבנוני שירתה את האג'נדה הפוליטית היונית של העיתון, שצידדה בהסדר כולל עם סוריה וגרסה שנסוגה חד צדדית מלבנון תפגע בסיכוי להסדר כזה.

הספרות מבחינה בין עיתונות פופולרית לעיתונות איכותית ומדגישה את ההבדלים בין העיתון האיכותי, הרציני שמעודד ביקורתיות כלפיה השלטון לבין העיתון הפופולרי שרועה בעיקר לעניין ולבדר. עם זאת ייתכן שלעיתים יבחר העיתון האיכותי לקדם את האג'נדה הפוליטית שלו על חשבון שליחותו כ"כלב השמירה של הדמוקרטיה", כיאה לעיתון מסוגו.

לסיכום, מחקר זה התמקד בקבוצות מחאה בנושא ביטחון לאומי. ייתכן שדפוסי הסיקור שנחשפו מתאימים למחאה בנושאים ביטחוניים ובזמני משבר. יש מקום לבדוק אם דפוסי יחסי הגומלין בין קבוצות המחאה לתקשורת כפי שתוארו כאן שונים כאשר מדובר בנושאים חברתיים-כלכליים. המחקרים שעסקו במחאה החברתית-כלכלית ב-2011 הצביעו על כך שלפחות בשלב הראשון התקשורת סיקרה את המחאה בהרחבה ובאהדה.¹³⁷ אולם מדובר במחקרים ראשוניים ויש מקום להמשיך לבדוק היבטים משווים אלה.

הערות

- 1 צ' ישראלי (2007). *יחסי הגומלין בין ממסד פוליטי-ביטחוני, קבוצות מחאה ותקשורת בסכסוך בעצימות נמוכה: ישראל בלבנון 1985-2000*. עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראיילן.
- 2 ג"א אלמונד (1993). "מבוא: גישה תפקודית לפוליטיקה השוואתית". בתוך: ב' זיסר (עורך), *מדע המדינה לגווניו, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה*, עמ' 263-301.
- 3 W. Gamson & G. Wolfsfeld (1993). "Movement and Media as Interactive Systems", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 28, pp. 114-125 (להלן: Gamson and Wolfsfeld, "Movement and Media").
- 4 T. Gitlin (1980). *The Whole World is Watching*. Berkeley: University of California Press (להלן: Gitlin, *The Whole World*).
- 5 ת' הרמן (1996). *מלמטה למעלה: תנועות חברתיות ומחאה פוליטית*. כרך שני: *תנועות חברתיות*. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה (להלן: הרמן, *מלמטה למעלה*).
- 6 Gitlin, *The Whole World*
- 7 T. Baylor (1996). "Media Framing of Movement Protest: The Case of American Indian Protest", *The Social Science Journal*, 33 (3), pp. 241-255 (להלן: Baylor, "Media Framing").
- 8 ר' קמפף (1996). "החיפוש אחר הבקיעים בחומה: האינטראקציה בין קבוצות מחאה של נשים לבין העיתונות הישראלית". פתו"ח, 3, עמ' 26-4 (להלן: קמפף, "החיפוש").
- 9 הרמן, *מלמטה למעלה*.
- 10 M. Lipsky, (1970). *Protest in City Politics*. Chicago: Rand

- 82, pp. 638-653
- 65 ברזילי, דמוקרטיה.
- 66 י' ישי (1987). קבוצות אינטרס בישראל, מבחנה של דמוקרטיה. תל-אביב: עם עובד.
- 67 אסון המסוקים אירע ב-4 בפברואר 1997. כתוצאה מהתנגשות שני מסוקי יסעור שהטיסו חיילים אל מוצבי צה"ל בלבנון, נהרגו 73 חיילים בדרכם לתעסוקה מבצעית בדורם לבנון.
- 68 ע' שחר, "העורף יוצא למתקפה", הקיבוץ, 3.4.1997, עמ' 3 (להלן שחר, "העורף").
- 69 בלילה שבין 4-5 בספטמבר 1997 עלה כוח שייטת שיצא לפעולה בלבנון על מטען חבלה ונהרגו 12 חיילים וקצינים.
- 70 ר' בן-דוד, דו"ח פעילות פנימי של "ארבע אימהות", ספטמבר-אוקטובר, 1997.
- 71 ב-28.8.1997 נתקל כוח צה"ל בשתי חוליות מחבלים בוואדי סלוקי שבדרום לבנון. בהתקלות נהרגו ארבעה מחבלים. כתוצאה מהירי התלקחה אש שהתפשטה במהירות עם הרוח העזה שנשבה במקום. חלק מהכוח נלכד בתוך הלהבות וחמישה חיילים נספו.
- 72 ראיון עם אורנה שמעוני, 16.12.2005 (להלן: ראיון עם אורנה שמעוני).
- 73 ב' מוסקונה-לרמן (2000). "שמעתם אותה, ראייתם אותה. אורנה שמעוני, אם שכולה, לא תעזור עד שצה"ל ייצא מלבנון". מעריב, סופשבוע, 18.2.2000, עמ' 20.
- 74 ראיון עם יוסי ביילין, 16.3.2011 (להלן: ראיון עם ביילין).
- 75 י' ביילין (1998). המדריך ליציאה מלבנון. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 18.
- 76 ראיון עם ביילין.
- 77 R.C. Vincent (2000). "A Narrative Analysis of US Press Coverage of Slobodan Milosevic and the Serbs in Kosovo", *European Journal of Communication*, 15, 3 pp. 321-344
- 78 י' רועה (1994). אחרת על התקשורת: שבע פתיחות לעיון בתקשורת ובעיתונות. תל-אביב: רכס (להלן: רועה, אחרת על התקשורת).
- 79 ענתבי, דו"ח פעילות פנימי של "ארבע אימהות", ספטמבר-אוקטובר 1999.
- 80 ראיון עם אורנה שמעוני.
- 81 דו"ח פעילות פנימי של "ארבע אימהות", מאי-יוני 1999.
- 82 נחמיאס, בתוך: צוריאלי, "בגלל המחאה ההיא", ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 8.2.2008, עמ' 16 (להלן: צוריאלי, "בגלל המחאה ההיא").
- 83 ראיון עם אורנה שמעוני.
- 84 ע' מידן, "מוחים רק דמעות", ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 17.12.2010, עמ' 7 (להלן: מידן, "מוחים").
- 85 ע' שלח, "בחזרה אל הגבעה", מעריב, מוסף, 18.2.2000, עמ' 6.
- 86 א' שמעוני (2005). רב שיח. כנס בנושא "הפוליטיקה של האימהות בעין התקשורת", אוניברסיטת תל-אביב, 16.12.2005 (להלן: שמעוני, רב שיח).
- 87 אין אנו טוענות שהן לא הבינו לאשורה את הסוגיה הלבנונית. במשך הזמן רכשו הפעילות המרכזיות ב"ארבע אימהות" ידע נרחב בנושא, אלא שהגישה הרגשית בלטה.
- 88 ר' בן-דוד מצוטט אצל שחר, "העורף".
- 89 א' גליקמן. "היום: הפגנת האימהות שקוראות ליציאה מלבנון", ידיעות אחרונות, 6.6.1997, עמ' 4 (להלן: גליקמן, "היום").
- 90 א' שמעוני (1999). "אימהות! נהיה אנחנו בנות ערובה!", הודעה לעיתונות שנשלחה בתאריך 29.3.1999.
- 91 א' שביט, "הפעם זה אחרת. הפעם אין ברירה", הארץ, מוסף הארץ, 28.7.2006, עמ' 14.
- 92 א' רבינוביץ (1998). סף השלום: ישראל וסוריה 1992-1996. תל-אביב: ידיעות אחרונות וספרי חמד.
- 93 בקוטס-בר. "רצינו להיות קונסנזוס", מעריב, מוספשבט, 26.10.2010, עמ' 8 (להלן: בקוטס-בר, "רצינו").
- 41 D. Gill (1987). "Real Women and the Press: An Ideological Alliance of Convenience", *Canadian Journal of Communication*, 14(3), pp. 1-16
- 42 M.P. Boyle et al. (2004). "The Influence of Level of Deviance and Protest Type on Coverage of Social in Wisconsin From 1960 to 1999", *Mass Communication and Society*, 7(1), pp. 43-60
- 43 קמפף, "החיפוש".
- 44 M.P. Boyle et al. (2012). "Adherence to the Protest Paradigm: The Influence of Protest Goals and Tactics on News Coverage in US and International Newspapers", *The International Journal Of Press/Politics*, 17(2), pp. 127-144
- 45 Baylor, "Media Framing"; Gamson & Wolfsfeld, "Movement and Media"
- 46 J. Lee, (1977). "Rallying around the Flag: Foreign Policy Events and Presidential Popularity", *Presidential Studies Quarterly*, 12, pp. 252-256
- 47 למשל, B. Zelizer & A. Stuart (eds.) (2002). *Journalism after September 11*. New York: Routledge
- 48 ג' ברזילי (1992). דמוקרטיה במלחמות, מחלוקת וקונסנזוס בישראל. תל-אביב: ספרית פועלים (להלן: ברזילי, דמוקרטיה).
- 49 Gamson & Wolfsfeld, "Movement and Media"
- 50 הרמן, מלמטה למעלה.
- 51 Gitlin, *The Whole World*
- 52 למשל, נ' לאור, נ' אלפרט-לפלר, א' אברהם וע' פירסט (2004). הנעדרים והנוכחים בזמן צפיית שיא. ירושלים: הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו.
- 53 ד' למיש (1997). "שוות ערך תקשורת: מבט פמיניסטי על התקשורת הישראלית", בתוך: ד' כספי, תקשורת ודמוקרטיה בישראל. תל-אביב: מכון ון ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 139-119 (להלן: למיש, "שוות ערך תקשורת").
- 54 ע' לחובר (2008). "נשים במלחמת ששת הימים: נקודת מבט תקשורתית", ישראל, 13, עמ' 65-31 (להלן: לחובר, "נשים").
- 55 ראו פירוט אצל ד' לירן-אלפר (2009). "נשיאה בכותרות – דליה איציק בשיח התקשורת-יציבורי". מחקרים בפוליטיקה ישראלית, ב, עמ' 292-269.
- 56 לחובר, "נשים".
- 57 C.H. Tidhar & D. Lemish (1993). "Women in the Intifada: A Television News Perspective", in: A.A. Cohen & G. Wolfsfeld (eds.), *Framing the Intifada: People and Media*. Norwood, NJ: Ablex, pp. 116-141 (להלן: Tidhar & Lemish, "Women in the Intifada").
- 58 ה' להב (2007). אם עבריה, ורק אם עבריה, מבט מגדרי על סיקור מלחמת לבנון השנייה בטלוויזיה הישראלית. הרצליה: קשב, מרכז להגנת הדמוקרטיה בישראל (להלן: להב, אם עבריה).
- 59 D. Lemish & I. Barzel (2000). "Four Mothers, The Womb in שם; and the Public Sphere", *European Journal of Communication*, 15(2), pp. 147-169 (להלן: Lemish & Barzel, "Four Mothers").
- 60 לחובר, "נשים".
- 61 שם.
- 62 קמפף, "החיפוש".
- 63 כך נמצא במחקר של למיש וברזל, שבחנו את המסגור התקשורתי בחלק מתקופת הפעילות של קבוצת המחאה "ארבע אימהות", שעומדת במוקד מחקר זה. ראו Lemish and Barzel, "Four Mothers"
- 64 קמפף, "החיפוש".

- 94 שמעוני, רב שית.
- 95 ש' ברפורת (1996). שיחות עם יוסי ביילין. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- 96 ראיון עם ביילין.
- 97 לביילין היה הסכם כתיבה עם ידיעות אחרונות ללא קשר למחאה.
- 98 ראיון עם ביילין.
- 99 ה' אלראי וא' גליקמן. "מגייסים כוחות", ידיעות אחרונות, 8.9.1997, עמ' 6.
- 100 א' אייכנר, א' גליקמן וס' פרי, "ברק אמר לנו: משהו מתבשל עם סוריה", ידיעות אחרונות, 27.2.2000, עמ' 2.
- 101 א' גליקמן, ע' רפפורט וח' שיבי, "הערה למח"ט גולני", ידיעות אחרונות, 17.2.2000, עמ' 2, ההדגשה שלנו (להלן: גליקמן, רפפורט ושיבי, "הערה").
- 102 ה' אלראי, "לצאת משם", ידיעות אחרונות, 31.8.1997, עמ' 4.
- 103 גליקמן, "היום".
- 104 א' גולן, "מצעד הנופלים", ידיעות אחרונות, מאמר מערכת, 15.9.1997, עמ' 2.
- 105 א' אליצור, "האימהות ניצחו את השכל", ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 26.5.2000, עמ' 18.
- 106 למשל, ס' קשת, "אל תבטחו בפוליטיקאים", ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 5.3.1999, עמ' 15.
- 107 ע' בניזמן, "הסודות של ברק", הארץ, 27.2.2000, עמ' ב1.
- 108 א' גליקמן, י' מושקוביץ וג' בנו, "עשרות הצטרפו לאימהות השכולות", ידיעות אחרונות, 28.3.1999, עמ' 6.
- 109 א' גליקמן, "מסע אופניים ליציאה מלבנון", ידיעות אחרונות, 25.3.1999, עמ' 18.
- 110 נ' פלטר, "האימהות ממשיכות להפגין", ידיעות אחרונות, 16.2.2000, עמ' 3 (להלן: פלטר, "האימהות").
- 111 גליקמן, רפפורט ושיבי, "הערה".
- 112 ראיון עם אורנה שמעוני.
- 113 פלטר, "האימהות".
- 114 י' הראל, "מיהו סמרטוט". הארץ, 24.2.2000, עמ' א5.
- 115 נ' דואק, "נסיגה חד-צדדית בשלבים – עם גיבוי בינלאומי", ידיעות אחרונות, 9.3.1998, עמ' 2.
- 116 י' ביילין, "מו"מ שמו"מ", ידיעות אחרונות, 5.4.1998, עמ' 5.
- 117 ר' בן-דוד מצוטט אצל שחר, "העורף".
- 118 י' ביילין, "להשתחרר מלבנון", ידיעות אחרונות, 15.9.1997, עמ' 5.
- 119 למשל, למיש, "שוות ערך תקשורתי".
- 120 רחל בן-דוד בתוך: צוריאלי, "בגלל המחאה היא", עמ' 17.
- 121 מצוטט אצל ש' רופא-אופיר (2010). "מזל שיש את מי להאשים": ארבע אימהות עשור אחרי". נדלה בתאריך 18.5.2010 מאתר <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3891066,00.html>
- 122 בקוטס-בר, "רצינו", עמ' 9.
- 123 ראו למשל מידן, "מוחים".
- 124 א' ששון-לוי (תשס"ו). זהויות במדים: גבריות ונשיות בצבא הישראלי. ירושלים: מאגנס.
- 125 להב, אם עבריה.
- 126 קמפף, "החיפוש".
- 127 למיש, "שוות ערך תקשורתי".
- 128 Tidhar and Lemish, "Women in the Intifada"
- 129 להב, אם עבריה.
- P. McCurdy (2012). "Social Movements, Protest and Mainstream Media", *Sociology Compass*, 6(3), pp. 244-255
- R. Koopmans, (2004). "Movements and Media: Selection Processes and Evolutionary Dynamics in the Public Sphere", *Theory and Society*, 33, pp. 367-391
- W.L. Bennett (1990). "Toward a Theory of Press-State Relations in the United States", *Journal of Communications*, 40 (2), pp. 103-125
- Ryan, *Prime Time* 133
- Wolfsfeld, *Media and Political Conflict* 134
- קמפף, "החיפוש".
- 136 רועה, אהרת על התקשורת.
- 137 למשל: ע' וולדובסקי, ד' וולטר, ע' לוי וא' לילה (2012). "המחאה חזרה – (רק) אלפים באו"? סיקור המחאה החברתית בישראל. ירושלים: קשב.